

**ЎЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ХАЛЫҚ БИЛИМЛЕНДИРИШ МИНИСТРЛИГИ**

**ЎЖИНИЯЗ АТЫНДА"Ы НЎҚИС МІМЛЕКЕТЛИК
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИНСТИТУТЫ**

П.Шылманов, Р.Шылманов

***ЎараЗалпаЗ миллий атлы ойынларыны4
тарийхы 81м За2ыйдалары***

НЎҚИС – 2007

***П.Шылманов педагогика илимлерини4 кандидаты, профессор,
дене т1рбиясы 81м 1мелияты кафедрасы озыты7шысы***

Р.Шылманов

Ат спорты жарысларыны4 ш5л кемлестирили7инде, оларды4 Зызы3лы 81м т1р типли тбрде 5т керили7ине блкен итибар берилип атыр. !сиресе, “Кадрлар таярла7ды4 миллий ба2дарлама”сыны4 1мелге асырылы7ы миллий ойынлардан д1стбрлерде пайдаланы7да айры3ша 18мийетке ийе.

Миллий 81рекетли ойынлары жасларымызды а7ызбиршиликке, епшилликке, шыдамлылы33а, азыллылы33а, 81рекетше4ликке, тап3ырлы33а 81м та2ы бас3а да пайдалы 31сийетлерге 81м 81рекетлерге т1рбияла7да блкен т1сирин тийгизеди деп ойлаймыз.

Жу7аплы редактор:

К.М.Коцанов – филология илимлерини4 кандидаты, профессор.

Пикир билдири7шилер:

1. Б.Кайпов – !жинияз атында2ы Н5кис м1млекетлик педагогикалы3 институты дене т1рбиясы 81м 1мелияты кафедрасы баслы2ы, педагогика илимлерини4 кандидаты.

2. М.Абутов – !жинияз атында2ы Н5кис м1млекетлик педагогикалы3 институты дене т1рбиясы 81м 1мелияты кафедрасы а2а озыты7шысы.

3. !жинияз атында2ы Н5кис м1млекетлик педагогикалы3 институты дене т1рбиясы 81м 1мелияты кафедрасы м1жилисини4 №2 протоколы **28.08.07.**

Зарапатдийн Шарападдинович Зайтов

1961–жылы Н5кис районуында ту7ыл2ан. №араЗалпаЗстан Республикасы ат спорты федерациясыны4 вице президенти

Миллий гбрес тбри бойынша Спорт шебери. %збекистан, №арЗалпаЗстан, Тбркменстан, №азаЗстан республикаларында миллий ат спорты жарысларыны4 же4импазы.

№араЗалпаЗ халЗы 1зелден-аЗ миллий мийраслар2а о2ада бай. !сиресе, 8еш бир халыЗта буншелли д1режеде жоЗ фольклорлыЗ мийнетлери бир т5бе. Бул халЗымызды4 ру78ый дуньясыны4 Зандай д1режеде екенлигин к5рсетеди. Бир нешке онла2ан томлардан ибарат ЗосыЗлар, наЗыл-маЗаллар, ертект-1псаналар, терме-тол2а7, д1станларды4 биразы халыЗты4 «усындай болса еди?» деген ЗыялыЙ 1рманларынан д5реген болса, айырымларында тарийхый шынлыЗ3а жазынлыЗ сезиледи. К5пшилик озы7шыларымызды4 усындай шы2армаларды озы7 барысында барлыЗ батырлыЗлар, шын ашыЗлар бурын жасап 5тип кеткендей, 5з заманында оларды4 неге ту7ылмай атыр2анына ке7иллерди4 бир тынышсыз са7аллар пайда болы7ы да мбмкин.

Дурысында да, сондай батыр жигитлер бизи4 д17иримизде жоЗпа, яки бар болса да ушырата алмай атырмызба? Ерликти4, батырлыЗты4 тбри, м1нис-ма2анасы 5згерген болы7ыда итимал. М1селен бурын билеги жу7ан бирнеше онла2ан адамды жы2ату2ын болса, ббгинги куни билимли кбшли аЗыл ийеси мы4ла2ан адамды жы2ы7 3бдиретине ийе екени белгили. Ямаса заманымыз 318арманларын ке4 журтшылыЗ3а таныты7да биз 31лем ийелери, жазы7шы шайыр, журналистлер 1тирапымызды дурыс бйренип, усы тема2а жазын Зарым-Затнас жасап, алды42ы 17лад с5з усталары сал2ан д1стурий жолды да7амлап, д1станшылыЗ3а Зол ура алмай атырмыз ба?

№айсы бир халыЗ та 5з ишинен д1ртин айтату2ын шайырыны4, Зур2а шы2ату2ын пал7анны4, елин Зор2айту2ын батырыны4, б1йгиде озып келету2ын, таЗымы беккем, ббркит п1нже менен к5кпар алату2ын шабандозларыны4 шы2ы7ын кбтип, олар2а блкен дыЗЗат-итибар берип 81мийше жыла7ында бол2ан.

Соларды4 бири Н5кис районында2ы «АЗма42ыт» елаты, «БаЗаншаЗлы» а7ылында Шарапатдийн маЗсымны4 ша4ара2ында дунья2а келген т1рийплердегидей 8а7азына сазы жарасЗан ЗосыЗшы 81м с1зенде, бирнеше м1рте миллий гбрес бойынша %збекстан 81м №араЗалпаЗстан Республикаларыны4 чемпионы ата2ын же4ип ал2ан пал7ан, путкил Хорезс ойпатында тутЗан жеринен жаздырмас к5кпаршы-шабандоз, со42ы жыллары заман талабына сай «Ерзий7ар» жылЗышылыЗ фермер хожалы2ын басЗарып атыр2ан Шарапатдийн Зайытов.

САЗЫ ЖАРАСАДЫ

ХОШ ХА?АЗ БЕНЕН

Ке7ли йошлы, Золда сазы,

Хожан Парахат устазы,

№араЗалпаЗты4 ал2ыр базы,

Шын азамат Шарапатдийин

Бизи4 халЗымызда Зайсы бир намалар2а ы4ылдап, азмаз болса да ЗосыЗ айтпайту2ын Адам шенде-шен шы2ар. А7ызеки 1дебият3а о2ыры бай халЗымыз перзентлери дунья2а келип, к5зин ашЗаннан-аЗ ЗосыЗ пенен кбтип алынып, 81ййи7 намалары менен тербеп 5сириледи. ШоЗар ?1лийхановтан баслап д1ньяны4 к5плеген алымларыны4 «№араЗалпаЗлар са8ра бблбиллери» деп атап к5рсеткениндей, 8азыйЗатында да онша ары2а кете бермей-аЗ АЗымбет баЗсы менен Нурабылла жыра7ды4 бержа2ыны4 5зинде Занша баЗсы, жыра7 менен батыр, пал7ан, шабандозлар 5ткен. Ана т1бият т1репинен кбшти4, пал7анлыЗты4 алтын д1ни себилген усы 31сийетли топыраЗ бул 5нерден хеш 7азыта Зуры Зал2ан емес. Исми ббгинги кбнде жа42ырып атыр2ан Ерназар пал7ан, 5зи шайыр, пал7ан, хош 8а7аз 81м с1зенде Жа4абай, бери келе Д17летбай, Генжебай, Парахат пал7анны4 изин басып, аты белгили устазларыны4 жолын да7ам ети7ге бел байла2ан жас 5спирим Шарапатдийин Зайытов Зон2ан ту2ырынан ушы72а Занат Зомлады.

Бул жыллар жигитти4 1йне бу7ыны Затып, кбшке толысЗан 7азты. Ар2ы теги Ерназар пал7ан бабасыны4 ру78ы Золлап талай м1рте той-мерекелерде Зур2а шы2ып, халыЗ3а тамаша к5рсетти. Гбрес туты7да алып Зайтпа (проягив) 1мелини4 на2ыз ийеси болды. Талай Зарсылас жигитлерди4, тамашаг5йлерди4 «маЗсым2а проягивке берип Зойды4 ба, тамам, ила жете алмайса4, гудерди бзип ая2ы4ды аспанда к5ре бер» деген г1плерин 5з а7ызларынан к5п еситтик. Утысларын айтар болсаЗ, оны4 5зи узаЗ 14гиме. Усындай гуреске бол2ан Зызы2ы7шылыЗ ызлас пенен qoir-жылы №араЗалпаЗ м1млекетлик университетини4 физикалыЗ

т1рбия факультетине озы72а тбсти. Бурын устазларына ерип а7ыл-айма3та2ы той-мерекелерде гуреске тусип журген болса, енди бул к1сипти4 на2ыз маманларынан саба3 ала баслады. Улкен Залаларда2ы турнирлерге Затнасып, №араЗалпаЗстан пал7анлары сайланды командасыны4 белсенди а2засы болды. Студентлик д17ириңде ut-iq килограмм салма3та «№араЗалпаЗ жұлдызы» атанып, миллий гбрес бойынша сегиз м1рте %збекстан, бирнеше м1рте №араЗалпаЗстан Республикасыны4 чемпионы болды.

-Жарысларда, яки той-мерекелерде Зур2а шы2ар алдынан шапан кийип атырып, 81рдайым биринши м1рте гуреске алып шы3Зан устазым Парахат а2а Хожановты4 ийинлеримди у7Залап турып, «Я Алла дегейсе4, бабаларымыз ру78ы м1даткар бол2ай. !7ел-8а №удай деп айтайын, басым келесе4, иним Зайтпай гурес!» деп айт3ан г1плерин еслеймен. Ийинлеримди у7Залап турып ол да бир н1рсени, жас к5киректи4 ханасына сыймай алып-ушып тур2анын а42ар2ан Зусайды. Жаман болмады, х1 демей-а3 17мет кблип ба3ты. Солай етип, аны3 жети-сегиз жыл гурес туттым, басым келгенлерге упай есабынан уттырсам уттырдым да, лекин бир м1рте де ха3ы3ый же4илиске ушыра2аным жо3. қоii жылы о4 ая2ым дизеден мажы2ып, тап Москва2а шекем барып емлендим. №аттыра3 куш туссе еледе а7ырады. Адамларды4 талабына бола, гейде 5зимни4 де Зумарлы2ым тутып, ар3ам Зозып, анда-санда той-мерекелерде тамаша к5рсеткеним болмаса, гуреске тускенди путкиллей сийрекситтим, дейди Заварманымыз шекпен кийген жылларын ат бсти яд3а тбсирип.

«Ма3сым а2а, гурес тутып, к5кпар таслап Зумар-шерди тар3ат3ан болса4ыз, ала мойна3ты Зол2а алы4. №ула3ты4 Зурышын Зандырып, бир майдан силтидей тындырып буйы3тырса, та3сыр!» Той-мерекелерде Зурда2ы аламан т1репинен айтыл2ан бул г1плерди 5злеримиз де к5п еситтик.

Зарапатдийинге т1бият т1репинен са72а етилген ж1не бир 5нер` 5з 1кесинен, а2аларынан, берман 5тип киятыр2ан саз-с17бетке деген ызлас оны4 ке7лин йоштырып, Золына саз услатты. Уста Сейтнияз ба3сыны4 Золынан шы3Зан ала мойна3 ду7тарын Золында ойнатып, намалар менен есилискен Зосы3ларын талай м1рте ты4ла2анбыз. Студентлик жыллары гурес тутып, 5зи билим алып атыр2ан озы7 орныны4, ЗараЗалпаЗ улкесини4 ар-намысын Зор2а7 менен бирге университет Запталында2ы «Хурлиман» ансамблини4 талантлы Зосы3шысы болды. *1р3андай байрам с1нелеринде, жыйын-терим мапазларында, озы7 орынлары арасында2ы та4ла7ларда блгили Затнасып, 2айрына2ыслы сазы, хош 8а7азы менен атЗары7шылы3та да 5зин к5рсетти. Телек5рсети7лерде, Зосы3шылы3 сахналарында бирнеше м1ртебе ансамбль менен биргеликте 81м жеке 5зи де концерт ба2дарламаларына Затнасып, тамаша5йлерини4 ал2ысларына миясар болды.

АТДУР ЖИГИТТИ; ЖОЛДАСЫ

«К5к су7ын»ы ойын Зурып,

Мы4 атлыны жарып кирип,

Ббркит п1нже менен ббрип,

К5кпар ал2ан Зарапатдийин.

Атлар. ..Бул дунья дунья бол2алы адамлар 8а33ында Зандай жа3сы с5злер айтылып киятар2ан болса, атлар ту7ралы да усы2ан жете2аба ма3та7лар айтылып келини7де. Инсан перзентлерини4 Зыйлы-Зыйлылары болату2ыны сыя3лы атлар арасында да оларды4 тбрли-тбрлисин ушыраты7 мбмкин.

Ха3ый3атында да, бизи4 фольклорлы3 шы2армаларымызда емес, дерлик пбткил дбнья халы3лары 1дебиятында атлар 8а33ында 1жайып д5ретпелер бар екени белгили. Ал, ЗараЗалпаЗ халы3 д1станларында, а4ыз-1псаналарында болса Зайсы бир м1рт жигитти4 атсыз сапар2а шы2ып ямаса елге шап3ан жа7ды4 бетин жая7 жбрип Зайтар2анын ушыратпаймыз. !лбетте, м1йли ол ертеке пе, яки д1стан ба, тийкар2ы 5зегинде шынлы3 болып, турмыслы3 7а3ыялар2а жа3ын келеди. %йтпегенде, талай Зыйыр-шайырлы д17ирлер 5тсе де бизи4 кбнимизге жетип, озы7шылар 317иминде сондай д1режеде т1сир жасап, уза3 7а3ыт 5мир сбре алма2ан да болар еди.

Атлар....Оларды4 о4 Замшы ур2анда бир жортпас шабанлары да, ке7линдегини сезип жыла7ды бир За3Заннан а2ытылып кете берету2ын дойна2ына берген тулпарлары да болады. Жигитлерди4 Зызларлы4 бирин бири тусингениңдей, на2ыз опалы дос излегениңдей, ха3ый3ый жыл3ышылы3 гиясын ш5пшеген олар да 5зин тусингендей, 5зин таплап-баплап, 31дирина жеткендей Жан жолдас излейди 81м опадарлы3та 1жайып блгилер к5рсетип, 5з ийесин 81р3андай Зыйыншылы3лар да Зорша2ан Залы4 топларды жарып аман-есен алып шы2ады. Атларды4 сезгирлиги, тусимпазлы2ы, пидайылы2ы, азыллылы2ы, хаслы 8ай7ан демесе4, сады3лы2ына т1сийин Залмай тура алмаймыз. М1селен, Алпамысты4 батыр деген ат3а ериси7инде Байшубарды4, Г5ру2лы2а Гыйратты4, №облан2а Сарыала атты4, 81тте дослардан да жа3ын болып абырай алып бери7и адамзатты4 тили жо3 усы ж1ни7арлар2а деген сбйиспеншилигин арттыра туседи.

«Болар бала бес жасынан белгили» дегендей, батыр ал2ыр болату2ын жигитлер жуда кишкене 7а3ытларынан-а3 ат3а минип, оны4 т1рбиясына да Зарап , Зумар етип, бир-бири менен сыр минез болып 5скен. Сонлы3тан, оларды4 к5киректери де 5скин, хешкимнен Займы3пайту2ын ту7ры с5зли, м1рт болып к1мал2а келген. Бизи4 журтласымыз, заманымыз Заварманларыны4 бири Зарапатдийин де паты-8а7азасы

шытып атырған шабандоз жигит те жети-сегиз жасынан баслап кеси сейслик еткен «Кк жал» атты бес жыл да тамында той-мерекелерде, республикамызды зурт байрамларында бас бйгилерге Зосып, бас байразларды алып жбрди. !лбетте, а алатуын Заршыа да, Зура шыатуын палан да, журтза 7аз айтатуын шешен де е 17ел бастан кимлер т1репинендур сол 5нерге багына баслайды. Зарапатдийин де ескише илим-т1либли, саза да, паланлыза да, шабандозлыза да тек Зызытышы болып Зарап тура алмайтуын кеси белгили шабандоз, атсейис Шарапатдийин мазсым, Хазаратдийин, Назаратдийинлерди т1рбиясын к5рип, солара еликлеп бой дузеди.

Зарапатдийин Зайытовты хазыый шабандоз, таымы бекем к5паршы болып таныла басланына да он жылды майданы болып Залыпты. Соннан берли №араЗалпаЗстанны Зай жеринде Зызыты-тамашасы бар той болса оны шаараына арналы шаытышы жибериледи. Себеби, той болып, ортаа к5пар таслананнан кейин жыйналган журтшылыЗты ке7линен шыЗандай ойын к5рсетили7и де керек 2ой! Бундай да астындаы «Кк су7ын»ы 5зинен, 5зи атынан бетер була7а тускендей пу7ы бурЗырап, табан жола тарысып, абырай ушын тырысады. !сиресе, Зысты Зырагы кбнлери бирине-бири бериспей, кепсерлесип Залган нешке жузлеген атларды бстинен к5терилген пу7 мисли улкен бир тандырдан бу7дазлап шытып атырған тутинге мезеп кетеди. ..

Есигини алдындаы Зазыза узун арзан менен байланган кк торы атты Зулазлары Зайшыланып Зайта-Зайта озыранып тур.

-№азы Зтирапында к5бирек Залып кетсе н1рсе м1ниси болмайды. Топлыма Зосылып шагып, хошаметли Зыйытын берип туратуын шадлы ша7ымлы жыйындарды Зумартады, дейди Зарапатдийин атына ке7ли толышылыз пенен.-Бул атты ооо жылы аланымда оны жасы сегизде еди. Соган шекем гурес пенен шуылланып, гейде-гейде к5пар ойынында да араласып журдим. №айсы бир 5нерди де 1жайып Зумарпазлары болады. Мени к5пар ойнайтуын аттан онша салыым болмай жургенин байЗап журген абырай-шерик устазым, №араЗек районы А.Досназаров атындаы хожалыЗты турыны Минажатдийин шабандоз усы атты араа тбсип алып берди. «Мин иним, егер билеги кбшли, таымы бекем болса, мына «Кк су7ын»ы Зашанга жетип, Зу7анга туттырмайды. Алла зыя етип, 81рдайым жолыды ашсын!» деп п1тиясын бергели «Кк су7ын» болып аталып кетти. Ж1ни7арга мени дым 5кпем жоЗ, бизди бироз танытты. Тек азмаз белги берсе болды, сан-лган т1силлерге ийе к5пар ойынына 1бден уйренип кеткен` 5зини тумсыты сыйгандай жерге кирип, к5пар таыма басылганнан кейин, «*1 ж1ни7ар!» деп бир хошамет берилсе Зоршап турган мылаган атлыдан сытылып шытып, салым талайтуын м1рге жетип барганша д1ти шыдамайды.

К5пар ббгинги куни ылаЗ тартысы ылаЗ ойыны деп аталады. Жага отыз жастан 5тип журген жигит жетер жердеги белгили палган, шабандоз, баЗсылар менен с17бетлес болып, 5з 5нери 8аЗЗында еситкен 14гиме-гбрри4лери де 1де7ир баршылыз. Оны айтган 1псанасына Зараганда, бул 1тирапларда Залы тогайлылар болып, жолбарыстар менен буркитлер 1сиресе кк б5ри аталмыш ЗасЗырлар жуда к5п болган. Д1ли болып сайлап атга минип, елме-ел гезип журген жигитлер гейде жол бсти, гейде арналы турде б5ри а7ла7а шытып, соында Зызыз ушын тартысып ойын Зурады. Бул соын ала бир жагынан журт тамашалайтуын ойын, бир жагынан 1скерий машы хызметин де атарган. Себеби, к5бинесе ат бстинде шайЗасы менен 5тетуын са7ашларда бирин-бири жыты, б5ктерип кети7, ер бстинде бекем отыры7, буган атты да уйрети7 сызлы к5нликпелер де иске асырылган. Соын ала кк б5ри с5зи бироз 5згериске ушырап, бизи тилимизде к5пар деп аталып кеткен. Бурынгы ата-бабаларымызды куш-2айратлылыы сонша, к5пар ушын таярланган баспазты бсти ашыз т5лени ишине апарып таслатып, оны тек те атына да, 5зине де исенген наыз шабандозлар гана илип алатуын 81м салым салынатуын м1ррелерге жеткерип таслаган. !лкен аталарымыздан есити7имизше, бул д5геректе сондай шаЗган жигитлер болган, олар мойнына Зурыз тиймеген не бир аса7 атларга шагып баратырған жеринде жолбарыстай тасланып, атты тирсегине жалаа аягыны еки бармаын салып жиберип, ыр2ыа минетуын, Зонып отырған сонша саЗ узаЗша Зусты артынан билдирмей барып мойнын Зылыш пенен Загып алатуын д1режеде жуда епшил болган. №улласы, бурын 5тип кеткен алдыды 17ладлар 8аЗЗында айтылатуын 1псаналар к5п.

Зарапатдийин шабандоз той-мерекелерде, республикамызда 5ткерилип киятырған 81рЗандай к5пар ойындарында, арыга кетпей-аз ЗараЗалпаЗ халыз д1станы «№ырыЗЗызга» багышланып 5ткерилген халыЗ-аралыз илимий-теориялыз конференциясы Зарсагындаы жарыста, На7рыз, Г1резсизлик байрамларына арналып 5ткерилген атшабар майданындаы ойындарда 81рдайым бас байраЗты алып, улкен абырайды Золга киргизип халЗымызга белгили болган. Айырым 7аЗытлары хызмет сапары менен Республикамызды Зайсы бир районында атлар яки шабандозлар 8аЗЗында г1п кетсе «Азма4ытлы Зарапатдийин мазсым деген шабандоз бар. Аты 5зинен, 5зи атынан ал2ыр» деген г1плер к5п еситиледи. %ткен Г1резсизлик байрамында к5пшилик Затары атшабар майданындаы ат ойыныны тамаша5йимиз. К5пар ойыныны Зызытын тамашалап турган бир топар адамларды, «Азма4ытлы мазсым, «Кк су7ын» к5ринбейди 2ой. *1 ж1ни7ар,

туп1лем, мыная3тан шы3ты-2о. !не енди болады, тамаша, Зарап тур! Сада2а4 кетейин, атты4 тасла7ын Зара» деген г1плерин еситкендей ма3сым минип шы33ан «К5к су7ын» Зуйындай ушып барып топлым2а араласты. Арадан он-он бес минут 5тпей-а3 ж1ни7ар озыранып топты айырып шы3ты. К5кпар Зашшан ма3сымны4 тазымына басылыпты. Таммам атты изинде Залдырып, бир айланып олжаны сызы33а 1келип тасла2анда Засымызда2ы бир 2аррыны4, «Рахмет азаматым, ба8ты4 жатпасын, тилден, к5зден са3 болаг5р, балам. №ареке4ни4 небир жигитлери бар-а7!» деп айт3ан г1плерин еситкенемизде б1римизди4 817есимиз келди.

Атлар....Оларды4 уйир-уйир болып 1тирапты толтырып жури7лери, озыранысып кисне7лери, б1йгилерде биринен бири Залмай барынша ал2а тасланып шабысы7лары Зандай жарасы3лы. Д17иримиз Зандай д1режеде ра7ажланып кеткен болса да, м1гар алда2ы 7а3ытта да олар2а сондай ызлас-итибарымыз са3ланып Залар. Биз елеге шекем заманымызда2ы е4 ал2ыр н1рселерди тулпар2а мегзетемиз. Техникада2ы кушлер ат куши менен 5лшенеди. *1р3андай аса7лы3ты да` аттай ту7ла2ан, аттай ай2а шапшып тур деп жыл3ыларды тымсал етемиз. Ер-турманла2ан ат пенен Зайсы, Зандай орынлар2а барылса да оны4 с1н-салтанаты, г5ззаллы2ы к5злерди зу7антып, ке7иллерди тол3ытады.

Дунья халы3лары атлардан 8еш 7а3ытта Зол узбеген. №айтама со42ы пайытларда жыл3ышылы33а улкен ды33ат б5линбекте. К5пшилик еллерде айла72а ат жибери7, ат шабы7 ойынлары спортты4 бир тбри сыпатында ра7ажланы7 жолына туспекте. Ата-бабаларымызды4 «Перзентдур д17летти4 басы, Атдур жигитти4 жолдасы» деп айтып 5ткениндей, ол тек сана7лы адамны4 емес, пбткил халы3ты4 81р т1реплеме мбт1жине жарайды. Келешекте хал3ымыз ул-Зызларыны4 м1рт болып 5си7и ушын оларды4 атлар2а ызлас Зойы7ын, сезимлерини4 ерликке жанылып ержети7ин т1мийинле7имиз тийис.

Со42ы 7а3ытлары бизи4 республикамызда да спортты4 бир3анша тбрлери бойынша дуньялы3 к5лемде блкен жетискенликлерге ерисилмекте. «Сап денеден сап азыл» деген даналы3 с5зге жугинип жу7ма3 шы2арар болса3, спорт3а, соны4 ишинде бизи4 республикамызда кеше7иллеп атыр2ан б1йги жарысы, к5кпар тартысы7, ат секирти7 (конный спорт) сыя3лы миллий ойынларымыз2а ды33ат а7дарылып, Зол2а алынату2ын 7а3ыт жетти. Буны4 ушын 8асыл ту3ымлы атлар сатып алынып, шабандозлар ат ша7ып уйренету2ын орынларды4 ашылып, жетик 31нийгелер менен т1мийинленгени ма3ул болар еди. Бул 5нер бизи4 ар2ы ата-бабаларымыздан киятыр2ан миллий мийрасларымыздан екен, буны тек той-мереке, байрам с1нелеринде 2ана емес, ал 8ал3ымызды4 суйип тамашалайту2ын спорт ойынына айландыры7ымыз з1рбр. Бу2ан хал3ымызды4 Зызы2ы7шылы2ы да айры3ша жоЗары д1режеде.

*Д1РЬЯ БИР АН°Н°АН
ЖЕРДЕН СО; ДА АГАР
БОЛАР...*

*Бул журт м1ртлик д1нин еккен,
Жерге тамыр ур2ан беккем,
Ерназардан Зал2ан шекпен,
Мийрасхоры Зарапатдийин.*

К5пти к5рген 31рияларды4 бизи4 топыра2ымызда жасап 5ткен данышпанлар 8а33ында` д1рья бир а33ан жерден со4 да а3пай Залмайды деген лийкинли с5злеринде жан бар. *азый3атында да, бир 5з жолын талай м1ртебе 5згерткен !ми7д1рьяны4 бирнеше ески а42арларын билемиз. Тымсаллап айтыл2ан бул с5злер 1лбетте д1рья2а да тийисли шы2ар, бира3 оны4 бас3а да м1ниси бар.

Бураннан Залы4 ел жасап киятыр2ан А3ма42ытты4 1тирапында да тарихый орынлар, 7а3ыялар 1де7ир к5п бол2ан. Бир жа2ы 1йиемнен киятыр2ан ббгинги кбни «Т5кти4 та7ы» деп аталы7шы Кат Заласы, Кердер Заласы, пбткил Хорезм де пал7анлы2ы менен да42ы шы33ан Ерназар, блкен дин 1рбабы Имам ийшан, а7зы ду7алы Сейтназар 8ажы, барлы3 туркий халы3лар батыр сыпатында таныйту2ын Едигени4 5зи де усы жерлерде ат сбрип, душпанларына со33ы берген, дослары менен шады-Зуррамлы3та 5мир кеширген деседи.

Бир 7а3ытлары Кердер м1денияты пбткил дунья2а белгили болып, бул 31сийетли топыра3та Ма8муд Бин аль-К1рдерий 5з 1тирапына небир билимдан данышпанларды топлап, ж181нге илим нурларын тарат3ан. Бул тек районны4 кишигирим к5леминде, ал былайыра3 адым атлап шы3са3, бундай теберик исмли бабалар жасап 5ткен, оларды4 сайрам-сайрам излери тускен мбб1рек жайларды жийи-жийи ушыраты72а болады.

Мине, усы 5ткен уллылар н17пир а2ыслы д1рьялар2а т1316бил. Д1рьялар бир пайытлары 5зини4 бурын2ы а42арына Зайтып, ески кенарын м17ижли толзынлар Зайта Зуша2ына ал2андай, данышпанлар ту7ылып 5скен жайларда2ы ббгинги 17ладлар арасынан да Едигедей батыр, Махмуд Бин аль-К1рдерийдей 1жайып алым, Имам ийшандай диний 1рбаб, Ерназардай пал7анларды4 шы2ы7ы д1рья бурын а33ан жерге 5з жолын Зайтып салы7ы емес пе?

Ана т1бият! Онда 8ешкимни4 азылына у2рас келмейту2ын 1жайып бир сырлар бар. Неге дейсиз бе? М1селен, инсан перзентлерини4 ту7ылы7 м17ритлери-Зайсы бир жыл, ай, кбн, жулдызлар с1несине ту7ры

келип, соларды4 т1сири оларды4 5мирини4 Заңдай болы7ын белгилеп, шешип те береді. Сондай екен, ая2ымыз бенен 81р кбни шаншылып журген ту7ылып 5скен топыра3ты4 да тийгизер т1сири к5п екенін бийкарлап болмайды. Бизи4 айтажа2ымыз, усындай му31ддес ата журтымызда, бабалар жолын тут3ан зийрек жасларымызды4, к5киреклерінде ерлик шо2ы 2ыжла2ан жигерли пал7анларымызды4, атларыны4 Зуйры3-жалын туйген шабандозларымызды4 Зайтадан к5зге тусип, журтшылы2ымызды Зу7андырады. Бундай «сегиз Зырлы, бир сырлы» 5нерли жигитлерди4 м1каны, пал7анлар елаты АЗма42ыт.

%НЕРЛИ ЖИГИТЛЕР, АТ

ШАБЫСАТУГЫН ТОЙЛАР

К%П БОЛГАЙ!

Бир атадан 5рбип сегиз,

Тарт3ан екен тийкар негиз,

Ерлик пенен ту72ан егиз,

Пирлери яр Зарапатдийн.

НаЗыллатып, маЗал Зосып с5йлейту2ын дана халЗымызда «Жигитке жети 5нер де аз», «%нерди уйрен де жийрен» деп 5з перзентлерин илим—8икметли болы72а шарлайту2ын бир 1жайып с5злер бар. «Сегиз Зырлы, бир сырлы» усындай азаматларды4 Затарында тилге алынату2ын Зарапатдийн Зайытовты4 т1бият т1репинен инам етилген, оны 5зи де талабында болып жетилдирген бас3а да узыплылы2ы, 5нерлери аз емес.

Белгили шабандозларды4 бири бол2ан Шарап маЗсымны4 перзентлери де «Уяда ненин к5рсе4 уш3анда сонны ислерсе4» дегендей, «Алпамыс» д1станында2ы азлай Зуда бол2ан Байб5ри менен Байсарыны4 к5кпарды4 Зызы2ына тусип кетип Зудалы2ын да умытып бир-бирине Замшы силтегеніндей, талай «ал8а-ал, ур8а-ур!» тартысларды к5рип, 2урыжланып 5сти. Алпамыстай батыр болы72а, Гулпаршындай Залы4лы2ы, бир-бирине тиллеспей-аз тусинету2ын Байшубардай тулпары болы7ын балалы2ынан маЗсет еткен. ХалЗымыз тойларда бас салымды алып журген «К5к су7ын» ды к5рейик де пат байлан2ан белде7ге барып, ЗулаЗлары Зайшылан2ан, жулдыз г5злеген ар2ыма33а Зызы2ы7шылы3 пенен Зарай атын маЗтаныш етеди.

Бизлер де, белгили ел а2аларына, 5нер адамларына арнайы турде жеке ат жиберету2ын халЗымызды4 усындай д1стурлерини4 сазланып 81м да7ам етип атыр2анына ке7лимиз толып атыр.

Халила Д17летназаров,
%збекстан Республикасына мийнети
си4ген журналист.
№урбанбай Байниязов,
журналист

Бабаларды4 жолын тут3ан,
№ас батырдай жбрек жут3ан,
*аслы теги АЗма42ыттан,
Арыслан сыпат Зарапатдийн.

Ке7ли йошлы, Золда сазы,
Хожан, Парахат устазы
№араЗалпаЗты4 ал2ыр базы,
Шын азамат Зарапатдийн.

«К5к су7ыны» ойын Зурып,
Мы4 атлыны жарып кирип,
Ббркит п1нже менен бурип,
К5кпар ал2ан Зарапатдийн.

К5кпарлы3та тикти ту7ды,
Жа4абайды4 изин Зу7ды,
Бир басына жбз сулы7ды

Ашыз 5ткен Зарапатдийн.

Жайдары жан, жбзи нурлы,
Дур силкинткен талай Зурды,
Дер бир сырлы, сегиз Зырлы,

Шарап улы Зарапатдийн - деген маЗта7лы Затарлар шайыр
Халила Да7летназарованы4 Зосы3 Затарларында жозары баваланады.

КИРИСИ?

%збекистан Республикасы 5з 21резсизлигин, еркинлигин ал2аннан кейин спорт ойынлары менен бир Затарда миллий халы3 ойынларыны4 Зайта тиклени7ине, ра7ажланы7ына блкен 18мийет берилди.

Ата-бабаларымыздан 17ладтан-17лад3а, н1силден-н1силге 5з мазмунун жо2алтпастан бизи4 д17иримизге шекем жетип келген 81зирги 7аЗытта Зайта жа4аланып ра7ажланып атыр2ан брп-1детлеримиз, ески мийрасларымыз, д1стбрлеримиз миллий ойынларымыз Зайтадан 1мелге асырылып атыр.

Миллий халы3 ойынларынан 1тк5ншек теби7, пал7анларды4 гбрес туты7ы, ЗошЗар дбгистири7, Зашарман топ, Зораз урыстыры7 еки т1реп болып б5линип ыла3 ойнап тартысы7, атларды б1йгиге жибери7, Зыз Зу7маЗ, атта ша7ып баратырып найза ылаЗтырып шаншы7, жор2а жарыс, Зызларды4 ат ша7ып жарысы7ы, гбмис алы7, ат омыра7ынан айланып 5ти7, ат арба жарыслары, тай жарыслары, ббркит салып жарысы7, ат бстинде тбргелип туруп ат шабы7, ат омыра7ластыры7, атларды тосЗынлыЗтан секирти7 81м т.б. ат бстинде ойналату2ын ойынлар 1сирлерден 1сирлерге 5тип, бизи4 ббгинги кбнимизге шекем 5з мазмунун жо2алтпастан жетип келген.

*1зирги 7аЗытта миллий халы3 ойынларыны4 умытыл2ан жерлерин толыЗтырып, Зайта тикле7 бойынша айтарлыЗтай жумыслар алып барылып, миллий халы3 ойынлары балалар баЗшалары, мектептерде, орта арна7лы 81м жоЗары озы7 орынларыны4 ба2дарламаларына киргизилди.

{Кадрлар таярла7ды4 миллий ба2дарлама»сын тиккелей 1мелге енгизи7 билимлендири7 хызметкерлерини4 алдына ЗоЙ2ан 18мийетли 7азыйпаларыны4 бири.

Жа4а озы7 ба2дарламаларына миллий ойынларды киргизи7, миллий брп-1детлеримизди пайдаланы7 усылларын бйрети7 келешек жасларымызды шыныЗЗан, шыдамлы етип т1рбияла72а 81м оларды4 саламат 17лад болып жетилиси7ине блкен т1сирин тийгизеди.

Ббгинги кбнде илимпазларымыз миллий халы3 ойынларыны4 пайдалылы2ын илимий жаЗтан тийкарлап, оларды жас 5згешеликлерине Зарай Золланы7ды4 18мийетлилигин т1жирийбеде д1лийлlep к5рсетпекте. Бул 8аЗЗында2ы пикирлерди алымларымыз Т.С.Усманхужаев, А.К.Атаев, П.Ш.Шылмановларды4 илимий мийнетлеринде айЗын к5ри7ге болады. “Кадрлар таярла7ды4 миллий д1стбри}н 1мелге асыры7да орта арна7лы 81м жоЗары озы7 орынларыны4 озы7 ба2дарламаларына миллий халы3 81рекети ойынларды Зоcы7 81м та4лап алы7 блкен 18мийетке ийе.

%збекистан Республикасы Министрлер Кабинети т1репинен жаслар спортын ра7ажландыры7 81м оларды4 спортта2ы маманлы2ын жетилистири7 бойынша бир нешше 18мийетли Зарарлар Забыл етилди. Атап айтЗанда:

1) қооу жылы қи январьда2ы {%збекистан Республикасында футболды ра7ажландыры7 8аЗЗында}2ы Зарарында жаслар арасында буннан былай да футбол ойынларын ра7ажландыры7 8аЗЗында блкен 7азыйпалар белгиленди.

2) %збекистан Республикасыны4 Министрлер Кабинетини4 қооу жылы ww сентябрьдеги {%збекистанда теннисти ра7ажландыры7ды Золлап-Зу7атла7 Зорын дбзи7 8аЗЗында Зарары;

3) қооо жылы wи майда {%збекистан Республикасында дене т1рбиясы 81м спортты еле де ра7ажландыры7 илажлары 8аЗЗында2ы Зарары;

4) %збекистан Республикасы Президентини4 халы3 аралы3 }Кураш} ассоциациясын Золлап-Зу7атла7 8аЗЗында2ы п1рманы, қооо жылы wу июль. Усы п1рман2а му7апыЗ,

81зирги 7аЗытта {%збек миллий кураши} пбткил дбнья жбзине танылды 81м биринши ж181н бириншилиги Ташкент Заласында 5ткерилди. Дбньяны4 е0 дан аслам м1млекети Затнасып, бизи4 жерлеслеримиз алтын медалларды Зол2а киргизди.

5) {%збекстан Республикасында балалар спортын ра7ажландыры7 Зорын дбзи7 8а3Зында2ы президентимизди4 п1рманы шы2арылды. Ташкент Заласы w00w жылы wг октябрь.

Дбнья халы3ларыны4 5злерине т1н миллий брп-1детлери, байрамлары 81м миллий халы3 ойынлары бар. Сондай-а3 %збекстан халы3ларыны4 {На7рыз}, {"1резсизлик кбни}, {*асыл байрамы} 81м бас3а да 81р тбрли халы3 сейиллери, ке7ил ашар дене камалатын жетистири7ши м1ресимлерди 5ткери7 блкен 18мийетке ийе.

Елимизде {Маънавият ва маърифат} ш5лкеми, {М181лле}, {Саламат 17лад ушын}, {Экосан}, {Камалат} 81м бас3а да 3айыр-са8а7ат уйымларыны4 ш5лкемлестирили7и, хал3ымызды4 миллий 31дириятлары тикленип, байрамларды4 ке4 тбрде 5ткерили7ине имканият жаратып берди. Бундай 5ткизилип атыр2ан байрамларда 81р тбрли халы3 ойынлары: гбрес, к5кпар, б1йги, д1р7аз, Зашарман топ, ат жарыслары 81м бас3а да миллий 81рекетли ойынларды4 ойналы7ы миллий 31дириятларымызды 31дирлеп, оларды 81р т1реплеме ра7ажландырып жетилистирмекте.

Миллий халы3 ойынларымыз е4 1ййемги ата-бабаларымызды4, 17ладларымызды4 тарийхий, ж1мийетлик-м1дений турмыс шараятларынан келип шы2ып, ж1мийетимизди4 ра7ажланы7ы менен белгили р17иште 81р т1реплеме жетилисип, байып келген.

%ткизилип атыр2ан 81р тбрли м1деният 81м спорт д1стбрлери халы3 миллий ойынларын ж1не де ра7ажландыры7 сыя3лы талаптарды 3ойма3та. {Г5ру2лы} тбркиминдеги онлап халы3 д1станларыны4, {N°ыр3Зыз}, {Алпамыс} д1станларында ата-бабаларымызды4 За8арманлы2ы 5з 7атанына сады3лы2ы, ерлиги с67ретленген. {Тумарис} сыя3лы батыр 8аяллар, Жалалладдин Мангуберди, Ерназар алак5з киби халы3 За8арманларыны4 образлары ар3алы уллы хал3ымызды4 миллий д1стбри 7атан ушын жанын пид1 ети7ши 81м ерликке бйрети7ши инсанийлы3 81м т1рбиялы3 сыпатлар тарийхта 5з с17лесин тап3ан.

Буннан сондай жу7ма3 шы2ы7ы мбмкин, е4 1ййемги ата-бабаларымыз гбрес, найза ыла3тыры7, ат бстинде 3ылышласы7, урысы7, дойыр уры7, ат омыра7ластыры7, та7лар2а 81р тбрли усыллар менен ат бстинде шы2ы7, 81р 3ыйлы тос3ынлы3лардан 5тип, оларды ийелеп алы7 сыя3лы епшиллик, ша33анлы3, кбшлилик усыллары менен 81р т1реплеме шу2ылланып, шыны2ып келген 81мде оларды орынла7 ар3алы 17ладтан-17лад3а 5ткизи7ге миясар бол2ан.

Елимизде 21резсизлик шарапаты менен халы3 миллий ойынлары ке4ейип, ен жайып ра7ажланып барма3та, оны4 д1лийли сыпатында qооq жылдан берли Жиззах, Сурханд1рья, Самар3анд, Бухара, Ташкент 81м N°араЗалпа3стан Республикасыны4 бир неше районларында мереке, тойларында халы3 миллий ойынлары р1смий тбрде 5ткерилип атыр2анлы2ы буны4 ай3ын д1лийли бола алады.

Ат ойыны жарыслары 5ткерилгенде, 1сиресе уза3 аралы33а ат шабы7, шабандозларды4 салма2ы, ат3а же4ил бйренискен сырлас жигитлерден та4лап алы7, атты4 же4иске ериси7инде блкен 18мийетке ийе бол2ан.

Ат ойыныларында 3ызларды4 жигитлерге жеткермей, жеткенде де сбйдирмей атты 81р 3ыйлы 81рекетлер менен бурып 3ашы7лары, ат ойыныларында2ы 81рекетлерде атларды тезлик пенен ша7ып бас3ары7, атты4 же4иске ериси7инде шабандоз2а байланыслы.

Бурынлары айланы72а ямаса уза33а ат жибергенде жети жастан баслап-а3, балаларды ат шабы72а бйретип, о2ан ж1бир болмаслы2ы 81м а7ырлы3 етпеслиги ушын жас балаларды та4лап, аты менен бирге сейислеп бир неше кбн 81м айлар таярлы3 к5рген.

К5кпар ойынында ыла3ты та3ым2а басып, Зарсыласына берме7 ушын а7ыр тасларды Золларында ойнатату2ын Зары7лы шабандоз жигитлерди та4лап алату2ын бол2ан.

К5кпар ыла3 ойынларыны4 бурын2ы ойналы7 За2ыйдалары 81р уры7дан той2а барып ойынды тамашалап тур2ан Зыз-келиншеклерге шабандозлар 5злерини4 кбшлилигин, ша33анлы2ын к5рсетип, ыла3ты бас3а ойыншылар2а алдырмай, 8ийлекерлик пенен атты4 Зары7лы2ы 81м тбсинпазлы2ы ж1рдемінде ортадан айрылып шы2ып, топарласып тур2ан Зызларды4 алдына «ыла3ты» 1келип тасла2ан жигитке Зызлар шаршы2а тбйилген (гбмис те4ге) т.б. ба8алы затты ыла3тырату2ын бол2ан. Соңдай-а3 ат ойнатып келип ыла3ты тасла2ан жигитке шапан 81м бас3а да сыйлы3лар менен халы3 алдында 86рмет к5рсетилген.

{Алпамыс} д1станыны4 пайда бол2анына q000 жыл толы7 мбн1сибети менен Сурханд1рьяда басланып 5ткерилип киятыр2ан {Алпамыс} ойынлары фестивалы еле де да7ам етип келмекте. Бундай р1смий ойын жарысларында миллий гбрес, к5кпар (ыла3), б1йги, ар3ан тарты7, билек кбшин сына7, тас к5тери7, {№ашарман топ}, {А42ала3}, {Боран}, {Миңди}, миллий халы3 81рекетли ойынлары 5ткерилип атыр. Уллы с1ркарда !мир Темур д17иринде Золланыл2ан {Туран} Зол урысы 81м сол сыя3лы ойынларды4 бундай жарысларда Золланылы7ы миллий халы3 ойынларына жасларды к5бирек Зараты7 дене м1денятын жетилистири7де 18мийети блкен. Бул 5з н17бетинде озы7шы 81м талаба жасларды кбнделик турмыс 81м озы7 д17иринде халы3 миллий ойынларынан ма3сетли пайдаланы7ды н1зерде тутады.

w00t жыл Жиззахта, w00u жыл Шыршы3 Заласында {Миллий халы3 ойынлары} фестивалы жарысыны4 5ткерили7и жасларды шыны33ан, ша33ан, зейинли етип т1рбияла7да айры3ша 18мийетке ийе болды.

Дене т1рбиясы 81м спорт 8а33ында w000 жыл, {Т1лим 8а33ында}2ы qoou жыл Забыл етилген нызамлары, {Саламат 17лад ушын}, {Саламатлы3 жылы} деп белгиленген w00t жыл2ы ма3сетли д1стбрлер тийкарында жасларды т1рбияла7да халы3 миллий ойынларынан пайдаланы7 з1рбрлигин к5рсетеди.

Соны да айты7 орынлы миллий халы3 ойынлары заманаг5й спорт тбрлери берету2ын 1мелий дене шыны2ы7лары сапаларынан Залыспайды. Соңдай-а3 к5кпар, ыла3, б1йги, ат омыра7ластыры7, ат омыра7ынан айланып 5ти7, гбмис алы7, арба жарыс, тай жарыс, шбллик, а3 сбйек, Зашарман топ, а42ала3, Зыз Зу7ы7, жор2а жарыс, аттан а7дарыспа3, жеке беллеси7лер, дойыр уры7 сыя3лы миллий ойындар бокс, футбол, баскетбол, волейбол, Зол тобы, гимнастика сспорт тбрлеринен бстемирек болы7ы да мбмкин.

Сонлы3танда халы3 миллий ойынларынан та4лап алып, оларды турмысымызда Золланы7 усылларын бйрени7ге ш1рт-шараятларды жаратып, дене т1рбия саба3лары 81мде спорт д5гереклери д1стбрине киргизи7 ма3сетке му7апы3 болады.

Республикамызды4 Жиззах, Сурханд1рья, Ташкент, Хорезм, №араЗалпа3стан, №ашЗад1рья 71лаятларында w000 жылдан бери ат бстинде ойналату2ын ыла3-к5кпар 81м бас3а да миллий халы3 ойынлары жарыслары 81р жылы 5ткерилип барылма3та.

Ббгинги кбнде ке4 тбс ал2ан ат ойынлары жарысларын 5ткериде илимий к5з-Зараслары менен 5з блеслерин Зос3ан алымлар Р.Абдималиков, Р.№удратов, К.Яранов т1репинен таярлан2ан {К5кпар} илимий массалы3 мийнетинде (1997жыл) ат ойынлары 8а33ында улы7ма к5рсетпелер берилген. Соңдай-а3_профессор П.Шылмановты4 1997 жыл2ы жаз2ан “Миллий ЗараЗалпа3 хал3ыны4 ат бстинде ойналату2ын ойынлары байрам

№араЗалпаЗ халЗыны4 атлы миллий ойындарын ра7ажланы7 тарийхы 81м 5ткеру7 усыллары

Жобасы:

1. №араЗалпаЗ халЗыны4 ат бстинде ойналату2ын ойындарын келип шы2ы7 тарийхы
2. Ат бстинде ойналату2ын ойындарды4 тбрлери бойынша жарысларды ш5лкемлестири7

№араЗалпаЗ халЗы 1зелден 8ай7анларды4 е4 бир 8асылы жылЗы2а аса итибар берген. Себеби ата-бабаларымызды4 даналыЗ с5злери буны4 айЗын д1лийли. Минсе4 к5лик, с6ти (Зымызы) мы4 д1ртке да7а, туя2ы менен сбийеклери адамзат3а пайдалы.

Соны4 менен бирге аЗыллылы2ы, м1ртлиги жа2ынан 8ай7анларды4 ишинде жылЗы2а те4 келету2ыны жоЗ. !зел-1зелден жылЗы жбк тасы72а, с6тин иши7ге, ал ббгинги кбнде спорт3а, туризмге пайдаланылату2ын к5лик.

1. ЛаЗай
2. !реби
3. №арабайыр
4. Айтеке аты
5. А7ыр жбк к5тери7ши
6. Орлов тухымы

№араЗалпаЗ халЗы 1йдем заманлардан-аЗ 5зини4 миллий ат ойындарына бай халыЗ. Миллий ойындарды4 бири - ат бстинде ойналату2ын ойындар2а халЗымызды4 Зызы2ы7шылы2ы айрыЗша. !сиресе ылаЗ тартысы7, аламан б1йги, ат бстинен а7дарыспаЗ, бир-бирин ат бстинен 5зине тартып алы7, ат бстинде Зылышласы7, ат секирти7, омыра7ластыры7, жор2а жарыс, гбмис алы7, узаЗ аралыЗ3а ат шабысы7, аламан б1йги, ат арба жарысы, Зыз Зу7маЗ, тай жарысы, Зызларды4 ат ша7ып жарысы7ы, ша7ып баратырып ат омыра7ынан айланып 5ти7, ша7ып киятырып жердеги ылаЗты бир ая2ы менен илип алы7, Занжы2а Зызарты7, ат бстинен дойыр уры7 сыяЗлы миллий ойындар халыЗ арасында ке4нен ра7ажлан2ан. СонлыЗтанда халЗымызды4 ат бстиндеги ойындарыны4 айырымдарына тбсиник берип 5темиз.

{Б1йги} ойыны - халыЗ арасында к5п тарал2ан ат ойыныны4 тбри. Жергиликли жерлерде Зыс3а ж1не орташа аралыЗ3а б1йги жарысы 5ткериледи, ол жарыс3а Затнасы7шыларды4 барлы2ы ушын 5ткерилету2ын кросс болып табылады.

Б1йгиге Затнасы7шы спортшыны4 тактикалыЗ шеберлиги блкен 18мийетке ийе. %йткени, аты жбйрек шабандоз болмайды, ал атты ирkip ямаса жиберип, шабандоз жарыста же4иске ериспе7и мбмкин.

Б1йги жарысы 5ткерилету2ын аралыЗлар u-qw-qu км болы7ы тийис. Тегис жерде Зыс3а 81м орташа аралыЗта тосЗынлыЗсыз 5ткерилету2ын жарыслар2а он сегиз жаста2ы ямаса оннан да жоЗары жаста2ы шабандозлар Затнастырылады. Б1йгиге жиберилету2ын жылЗы бес жас 81м оннан да блкен болы7ы мбмкин. АралыЗты4 Зандай болату2ынлы2ын жарысты 5ткерету2ын уйым аныЗлайды, ол u qu шаЗырым аралы2ында болады. Жарыс тегис жерде, айлана, ту7ры жол менен тикке ша7ып 5тету2ын жерде ямаса ипподромда 5ткериледи.

Жарыс же4импазларын аны3ла7

Б1йгиге Затнас3ан спортшыларды4 орынларына Зарай биринши орын-қ, екінши орын-в, бшинши орын-е сан белгиси 3ойылады. Б1йгиге Затнасы7шы шабандозлар болып бир неше топарлар2а б5линип жиберилсе, берилген орынлар 81р бир Затнасы7шыны4 к5рсеткен 7а3ыты бойынша аны3ланады. Егер сызы3тан бир 7а3ытта яки, атыны4 басы с1л алдында жбрген спортшы же4импаз болып есапланады.

Аламан б1йги

Аламан б1йгиге w0 жаста2ы 81м оннан да блкен таярлы3тан 5ткен спортшылар Затнасы72а рухсат етиледі. Жарыс3а жа3сы сейисленген, шыдамлы атлар та3лап алынады. Аралы3ты жарысты 5ткерету2ын ш5лкем аны3лап береді. Б1йгиге Затнасы7шылар2а жарысты4 ма3сети менен За2ыйдалары 81м ш1ртлери тбсиндириледі. Б1йгиде атларды4 ша7ып 5тету2ын аралы2ы w0 ша3ырымнан q00 ша3ырым2а дейин белгиленеді. *1зирги 7а3ытта жарыс айла72а шабату2ын орында 81м жумса3, ту7ры жолы бар ипподромда 5ткериледі.

Б1йги жарысын 5ткеру7 т1ртиби 81м ш1ртлери

Б1йги жарысына Затнасы7шыларды4 избе-излиги 81м т1ртиби т5решилер ж1м11ти б1йгиге Затнасы7шы командаларды4 с1рдарлары жыйналысып шек тасла7 т1ртиби ар3алы аны3ланады.

Шек тасланбастан алдын команда 71кили б1йгиге Затнасы7шыны4 фамилиясын, атын 81м ту7ыл2ан жылын аны3лап талапнама жазып береді. Талапнамада да б1йгиге 3осылату2ын атты4 жынысы, ту7ыл2ан жылы 81м бас3а да 3исийетлери 8а33ында ма2лы7матлар болы7ы керек. Мал д1ригери пунктинде тексерилмеген атлар б1йгиге жиберилмейді.

Спорт тбри

?1лаят

Район

жарыс3а Затнасы7.

ж1м11ти

Талапнамасы

{ _____ } _____ w0 ж _____ Заласы

Избе-излик саны	Фамилиясы, аты, 1кесини4 аты	Ту7ыл2ан жылы	Разряды	Салма2ы аралы2ы	Ш5лкеми	Жумыс орны	Аты Зандай аталады

Б1йгиде атты бир адамны4 минип шабы7ына рухсат бериледі. Б1йгиге Затнасы7шылар ж1м11т белгилеген ямаса жарысты 5ткерету2ын ш5лкем тастыйы3ла2ан кийимди кийи7лери керек.

Жарыс3а Затнасату2ын спортшыда шек таслан2аннан кейин т5решилер белгилеген номери болы7ы, ол еки же4ини4 шы2ана2ынан жо3арысына ямаса ерди4 арт3ы жа2ына тозымыны4 еки жа2ына бекитилип 3ойылады.

Жарыста белгиленген аралықты 5згертіуге, Запталында шағып киятырған екинші адамның атын замшы менен урып Затты Задаған етиледі. Егер жарыс Зауыдаларын бузышылар болса, онда Зауыданы бузған спортшы сол 7ауыт жарыстан шетлетіліп жиберіледі.

Жеңімпазды анықлау

Білігіге жиберілетуын орында жарысқа Затнасышыларды алды сызық пенен (старт сызығы) белгиленеді. Жарыс Затнасышыларының Засындағы тәрешині берген белгиси менен спортшылар сызықты алдында сапқа тұрады. Бул жерде атларды алдыдағы тұялары сызықтан бөпеген болуы тиіс.

Тәреши байрақшаны кәтерип: {таярланылар}, деген белги бергенде, жарысқа Затнасышылар атларының жибін тартып, сақ болып тұрулары шірт.

Тәрешині {шабылар} деген бұйрығын еситіден 81м тәреши Золындағы байрақшаны тмен бәсирген 7ауытта шабанозлар шағып кетіуі лазым.

Жорға жарысы. Жорға жарысына Зыз-келиншеклер 5злерінің миллий кийімлері менен Затнасады. *аял-Зызлар ушын аралық w-е шағырым, ал жигитлер ушын w-q0 шағырым болып белгиленеді. Жарысқа 16 жастан кем болмаған, атларды жақсы бәсәрып билетуын шебер шабандозлар Затнастырылады. Жарысқа Затнасауын жорға атты жақы е жастан кем болмауы керек.

Шабандозларды, избе-излік пенен жарысқа Зосқан дурыс болады. Жарыс барысында аралықты азайтуға, кәбейтуге 81м шабандозларды бір-бирінің атларын замшы менен сабалап урыуына рұхсат етилмейді. Егерде атлары жорғаламай шағып кетсе, ямаса еки шағырым аралықта w рет, тәрт шағырым аралықта бес рет, у шағырым аралықта у-и рет, q0- шағырым аралықта i-q0 реттен жорғасын бузып шағып кетсе, жарыстан шығарылып жиберіледі.

Нәзілдер жарысы. Жарысқа qu жасқа толған 81м оннан жоғары жастағы атларды жақсы бәсәра алатуын Зызлар Затнастырылады. Жарысқа Зосылатуын ат е жаста 81м оннан жоғары болуы керек. Жарыс аралықтарын жарысты шәлкемлестіруші уйым белгилеп береді. Белгиленген аралық t00 метрден w000 метрге дейін болуы тиіс. Жарыс тегіс жерде ямаса жумсақ, тұруы жолда 81м ипподромда бәкеріледі. Бул жарысты бәкеріу тәртибі 81м Зауыдалары ер адамлар менен бәкерілетуын жарыстарды тәртибі 81м Зауыдаларына сәйкес келмеді.

Жарысқа Затнасышы спортшылар 5злерінің миллий кийімлерін кийуі керек.

Ағдарыспақ. Ағдарыспақ ойнына арналы таярлықтан бәкен, шыпәкерден денсаулығы 8ақзында рұхсатнамасы бар, qі 81м оннан жоғары жигитлер жастағы жиберіледі. Оларды жарысқа жиберілгенлігі 8ақзында белгиленген блгиде талапнама толтырылады.

Жарысты шәлкемлестіріп 81м бәкеріп атырған уйымның рұхсаты менен 81р тәреплеме жақсы таярланған qu жастағы бәспирімлер де, блкенлер менен бирге жарысқа Затнасуға болады. Бұндай бәспирімлер блкен жастағы спортшылар менен бирге жарысқа Затнасуы ушын шыпәкердің Зол Зойған рұхсатнамасы тийкарында жарысқа Затнасуға рұхсат беріледі.

Жарысқа Затнасуы ушын, жарысты шәлкемлестіріп, бәкеретуын шәлкем тастыйықлаған мандат комиссиясы рұхсат беріуі шірт. Комиссияның Зурамында бәс тәреши, хәкер, шыпәкер 81м мал дәрігері болады. Олар жарыс Зауыдалары 81м шіртлеріне муғапық жарысқа Затнасауын спортшыларды 8бжеттері менен талапнамаларын тексеріден бәкереді.

Жарысқа қатынасқан спортшылар үшін сол жарысты бітіріп атырған ұйым жұмыскер болады. Жарысқа қатынасқан спортшының дене дәлелісі 81м салмағы {ағдарыспа} ойыны 81м жарысында бәлкіен ролі атқаратынын бәлкіенліктен, жарысқа қатынасымышылар тәмендегі салмақ категорияларына бәлкіенді`

q. 90 кг 2а дәйінгі жеңіл салмақ категориясы

w. 100 кг 2а дәйін жеңіл салмақ категориясы

e. 100 кг 2а дәйін орта салмақ категориясы

r. 100 кг нан жоғары ағыр салмақ категориясы.

Ағдарыспа жарысында абсолют чемпионды анықтағанда жарысқа қатынасымышыларды салмақ категорияларына бәлкіенмей, жарысты олимпияда есабы менен де бітірілуге болады. Усындай жарыстың нәтижелері бойынша атақ 81м разрядлар беріледі.

Спортшылардың салмақ категориясын анықтағанда бәлкіенің жарыс басланатынын бәлкіенің 3а2ыйда бойынша жарыстың баслануынан екі саат бұрын бітіріледі. Салмақты бәлкіенің 7 е0 минутқа созылады, салмақты бәлкіенің 7ден е0 минут алдын (81м е0минут дағамында) жарыс қатынасымышыларына бәлкіен салмақларын рәсімдік түрде бәлкіенің 7 бітіріп тексеріп қырылуге болады. %бәлкіенгенде кешігіп келген ямаса келмеген спортшы жарыстан шеттетіледі. Жарысқа қатынасымышы бәлкіенгенде сәлкіенің жабыстырылған бәлкіенің қырылуы тиіс.

Жеке 81м командалық жарыстарда спортшы бәлкіенгенде белгіленген салмақ категориясы бойынша жарысқа қатынасымышы болады. Спортшылардың салмағын бас тәлкіенің таярлаған комиссия бәлкіенді. Оның зурамына бас тәлкіенің орынбасары, шыпакер 81м жарыстың хәткері кіреді.

Тәлкіенің 4 3а2ыйдаларына мұғалым ағдарыспа жарысына қатынасымышылар жарыстан алдын майдандағы аға тәлкіенің шеңбердік ортасында тұрып, Засындағы жәлкіенің тәлкіенің таяр екенлігін тексереді 81м жарыс қатынасымышыларын белгі беріп шақырады.

Бас тәлкіенің 4 белгісі менен жарысқа қатынасымышы екі шабандоз шеңбердік ортасында бір-бірине Зарама-Зарсы тұрады. Бас тәлкіенің ер-турманларын тексеріп бәлкіеннен кейін, жарысқа қатынасымышы спортшылардың фамилияларын, атын, 1кесінің атын 81м Зайсы командадан (топардан) екенін айтады. Соң олар бір-бірі менен Зол алысып, Зарама-Зарсы тәлкіенің шеңбер сызығының шетінде тұрады да, бас тәлкіенің 4 белгісі менен жеке-жеке баслайды. Спортшылардың ағдарыспа беллесімі жұмысқаннан кейін, олар жарыс баслануы алдында шеңбер сызығының шетінде тұрады.

Бас тәлкіенің 4 жарыстың нәтижесін хабарлағаннан кейін, олар бір-біріннің Золларынан алып шеңберден шығып кетеді. Ағдарыспа бас тәлкіенің 4 белгісі менен басланып 81м тоқтатылады. Гонгың белгісі менен жұмысқанады. Ағдарыспа жарысына **20** минут ажыратылады, сол тағыт ішінде олардың бірде- біремі жеңіске ерісе алмаса, онда жарыс нәтижесі ұпай саны бойынша анықланады.

Жарыс басында спортшылар бас тәлкіенің 4 рұхсатысыз шеңбер сызығынан шығып қалмайды. Егер жарысқа қатынасымышылардың біремі жарақат алғанда ямаса олардың кийімлерінде Золасызлық болса, жарыс тоқтатылады, бірақ бұндай тоқтау тағыт 81р спортшы үшін т минуттан аспағы керек, т минут біткеннен кейін, спортшы жарысты дағам ете алмаса, ол жеңілген болып табылады.

Спортшылардың біремі тез-тезден жарысты тоқтата берсе, оның тоқтатқан тағыты Зосып есапланады, ол **10** минуттан аспағы керек. Ағдарыспа ойынында спортшы шаққан 81рекетлігінә балл бойынша жеңіске ерісімі мүмкін.

Таза же4ис. Жарыс барысында аттан сбйреп тбсирген ямаса а7дарып тасла2ан (егер оны4 мбшеси жерге тиймеген болса) спортшы2а таза же4ис бериледи. Таза же4иске е упай, же4илип Зал2ан спортшы2а 0 упай болып белгиленеди.

Балл бойынша же4иске ерису7

Жарыс барысында басым келген, яки ескерти7ди аз ал2ан 81м белсендилик к5рсеткен спортшы2а же4ис балл тийкарында бериледи. Ал ескерти7 ал2ан 81м жарыстан шетлетилген (За2ыйданы буз2ан 81м екнши м1ртебе ескерти7 берилгеннен кейин жарыста белсендилик к5рсетпегени ушын) спортшы балл менен же4илген болып есапланады.

Балл бойынша же4иске ерискенде w упай, же4илгенде 0 упай бериледи. Егер жарыс жу7маЗланамаман дегенше еки спортшыны4 8еш Зайсысы же4иске ерисе алмаса, оларды4 ал2ан ескерти7лери бирдей болса те4бе-те4 деп есапланады 81м олар2а бир упайдан жазылады.

Жарыста Зарсыласыны4 Золынан, белбе7инен, з14гисинен шы2арып алы72а, ая2ынан усла72а, ге7десин Запсыра ЗушаЗла72а, Зарсыласын Золы менен (уры72а болмайды), денеси менен гез келген т1репке ийтери7ге, 5зини4 атыны4 мойнынан ЗушаЗлап усла72а, дизесин ямаса табанын Зарсыласыны4 атыны4 ббйирине тире7ге рухсат етиледі.

№арсыласын, оны4 атын Золы яки, Замшы менен уры72а 81м теби7ге, Зарсыласыны4 басынан (бет алдынан, мойнынан, шашынан) ж1не ер-турманынан (сондай-аЗ атты4 басынан, жалынан, Зуйры2ынан) усла72а, жарыс За2ыйдасында рухсат етилмеген 1меллерди Золланы72а (Золын, бармаЗларын Зайыры72а) 81м Золын Зарсыласыны4 ая2ыны4 81м оны4 з14гисини4 астына жиберип усла72а, дизгинди (бас жипти) Зарсыласыны4 Золына, басына салып усла72а рухсат етилмейди. !мелди дурыс Золланба2ан спортшыны4 бурын ал2ан упайлары есапланбайды (бийкар етиледі).

Т5решилер ойын2а ЗатнасЗан еки спортшыны4 рухсат етилмеген 1мелди Золлан2анын билмей Залса, онда ж1бир к5рген екнши спортшыны4 да7ыслап белги бери7ине болады. Берилген белги бойынша бас т5реши жарысты тоЗтатып, жа2дайды тбсиндирип ескерти7 береді. Егерде 5тирик белги берилген жа2дайда, онда ол спортшы рухсат берилмеген 81рекетти ислегени ушын жазаланады.

Рухсат берилмеген 1мелди Золлан2аны 81м ше4берди4 сыртына шы2ып кеткени, жарысты турпайы алып бар2аны, ше4берге w-е минут кешигип шыЗЗаны ушын спортшы2а ескерти7 бериледи.

ЖарысЗа Затнасы7шы еки спортшыны4 бире7ине ескерти7 берилгенде, екншисине бир упай Зосып жазылады, егер спортшыларды4 еке7ине де ескерти7 берилсе, еке7инен де бир-бир упайдан алып тасланады. А7дарыспаЗ ойынына ЗатнасЗан спортшы еки м1ртебеден артыЗ ескерти7 алма7ы ш1рт. Еки м1ртебеден артыЗ ескерти7 ал2ан спортшы же4илген болып есапланады.

Жарыста шаЗЗан 81рекет ислемеген спортшы2а биринши ескерти7 бериледи, бул жа2дай ж1не Зайталанса, онда спортшыны4 жарыстан шетлетилету2ынлы2ы ескертиледи. Биринши 81м екнши ескерти7лер т5решилерди4 да7ыс бери7 жолы менен 1мелге асырылады, ал бшинши ескерти7 т5решини4 пикирлери бир жерге ж1мленгенде бериледи.

Спортшыны жарыстан шетлети7 шешими Забыллан2анда, о2ан бас т5реши де Затнасады.

Жарыстан шетлети7. ЖарысЗа ЗатнасЗан спортшы бас т5решини4 шешими менен т5мендеги жа2дайларда: еки м1ртебе ескерти7 ал2аннан кейин, бшинши рет ескерти7 бери7 керек бол2анда, рухсат етилмеген 1мелди Золланы72а 81рекет ислегенде,

Зарсыласына, т5решилерге, тамашаг5йлерге турпайы 81рекет ислегенде, Зарсыласына Зол бери7ден бас тарт3анда, екінші рет ша3ырыл2аннан кейін е минутта ше4берге шы3паса, Зарсыласына жарысты да7ам ете алмайту2ындай д1режеде рухсат етилмеген 1мелди Золлан2анда жарыстан шетлетиледи.

Жарыстан шетлетилген спортшы же4илген болып табылады, ол спортшы2а 0 упай, ал оны4 Зарсыласына w упай бериледи.

Ескерту7. Жарыстан шетлетилген спортшыны4 н1тийжелерін т5решилер ж1м11ти бийкарлайды, ол спортшы2а жеке ямаса командалы3 орын берилмейди.

Жарысты4 н1тийжелерін аны3ла7.

Спортшыны4 жарыста же4генин, те4бе-те4 бол2анын ямаса жарыстан шетлетилгенлигін бас т5реші ямаса оны4 орынбасары ж1риялайды.

Жарысты4 н1тийжесі ж1рияланарда бас т5реші жарыс3а Затнасы7шы екі спортшыны да ше4берди4 ортасына тур2ызып, же4іске ерискен спортшы т1репке Зарап Золын жоЗары к5тереди.

Н1тийже т5мендегіше ж1рияланады`

_____ спорт ж1м11тини4 71килі (ямаса облысты) _____ фамилиясы _____ минут_____ секунд ішінде таза (упай саны) бойынша же4іске ерiстi.

Егер таза же4іс болмаса (балл бойынша ямаса Зарсыласы жарыстан шетлетилгенлігі менен же4іске ерискен болса) фамилиясы, республикасы, облысты, районы Зосып ж1рияланады. Егер те4бе-те4, деп шешім Забыллан2ан болса, т5реші Золын екі Запталында2ы Затнасы7шы-екі спортшы2а Зарап Золын созады.

Т5решілік 8бжжетлерін толтыры7. Т5решілік баянламасы жеке с1тлері, я2ный ескерту7 -{e}, са3ландыры7- {c} 81риплері менен к5рсетіліп, Зарсыласына тийіслі q балл берілгені белгіленеді 81м ол Зосымша тийкар2ы 8бжжет болып есапланады. А7дарыспа3 жарысыны4 со4ында оны4 н1тийжелері толтырылады. Таза же4іске ерискен спортшыны4 фамилиясыны4 тусына е упай 81м 7а3ыт белгіленеді, ал же4илген спортшы2а 0 упай 81м 7а3ыт Зойылады.

Балл бойынша ямаса Зарсыласы жарыстан шетлетилгенлігі үшін же4іске ерискен болса же4імпаз2а w упай, ал же4илгенге 0 упай жазылады. Егер жарыс барысында спортшылар бір-бирінен басым шы3паса онда жарыс н1тийжесі те4бе-те4 деп есапланып, екі спортшы2а да бір баллдан Зосып жазылады. Жарыс3а Затнасы7шы спортшыны4 (ж1м11тти4) избе-излік саны шек тасла7 ар3алы аны3ланады 81м жарыс жу7ма3лан2анша са3ланады.

Жарыс3а Затнасы7шы спортшылар саны та3 болса, ба2ана2а е4 со42ы саннан кейін ноль Зойылады. Номери (саны) нольге ту7ры келген спортшы бул айналымда (айла7да) бос болады.

Жарыс3а Затнасы7шыларды4 орынларын аны3ла7. Жеке жарыста барлы3 ушырасы7ды4 н1тийжесінде киші топарда (финалда) е4 к5п упай топла2ан сол топарда2ы спортшы жарысты4 Затнасы7шылары арасында бірінші орынды алады. N°ал2ан орынлар упай саныны4 му2дарына Зарай б5линеді. N°атнасы7шы екі спортшыны4 да упайы те4 бол2анда, оларды4 5з-ара ушырасы7ыны4 н1тийжесі шеши7ші 18мийетке ийе болады.

Егер Затнасы7шыларды4 упайы те4 бол2анда, оларды4 5з-ара ушырасы7ыны4 н1тийжесі же4іске ериси7 санына Зарай аны3ланады. Упайларды4 саны бірдей болса, олар2а берилету2ын орын 5з-ара ушырасы7да2ы же4іс сапасына Зарай аны3ланады. Балл бойынша к5п же4іске ерискен спортшылар2а усы айтыл2ан избе-излік тийкарында орын бериледи.

Егер спортшы киши топарда ярым финалда ямаса финалда жарысты4 ярымынан 5ткен 7аЗытта ден-са7лы2ына байланыслы жарысты да7ам ете алмайту2ын болса, оны4 Зарсыласы 00 минут 00 секунд 7аЗыт ишинде таза же4иске ерискен болып, о2ан тийисли орын белгиленеди.

Финал ямаса ярым финал топарына киргизилмеген спортшылар жарысты жу7маЗлайды да, тийисли орынларына ийе болады.

Жарыс3а Затнасы7шылар еки киши топар2а б5линген болса, онда еки киши топарда2ы е-ши орын ал2ан спортшылар 5з-ара t-у орынларды, ал r-орынды ал2ан спортшылар u-i-орынларды б5лиседи.

Жарыс Затнасы7шылары т5рт киши топар2а б5лингенде, киши топарда е-орын 81м ярым финал2а киргизилмеген спортшылар o-qw-орынды, ал r-орын ал2анлар qe-qu-орынды б5лиседи. Жарыс барысында о2ан Затнасы7шылар киши топарлар2а б5линип, оны4 Зурамында2ы Затнасы7шылар саны алты адамнан к5п болма7ы керек.

Жарыс3а Затнасы7шыларды еки киши топар2а б5лгенде, жеке орынды аны3ла7да финал жарысы 5ткериледи. *1р бир киши топардан финал2а сол топарда2ы биринши 81м екинши орынды ал2ан жарыс Затнасы7шылары шы2ады. Жарыс Затнасы7шыларын т5рт киши топар2а б5лгенде, биринши 81м екинши орын ал2ан спортшылар арасында ярым финаллы3 жарыслар 5ткериледи.

Биринши 81м екинши киши топарды4 же4импазларынан биринши ярым финал топары, ал бшинши 81м т5ртинши киши топарды4 же4импазларынан екинши финаллы3 топарда биринши 81м екинши орын ал2ан жарыс Затнасы7шылары финал2а шы2ады. Ярым финал2а Затнас3ан спортшыларды4 н1тийжелери ярым финаллы3 деп есапланып, ярым финаллы3 жарысларды4 баянламасына жазылады.

Ярым финаллы3 (финаллы3) жарыслар еки ше4бер (биринши ше4бер q-e~ w-r, екинши ше4бер q-w~ r-e) бойынша 5ткериледи.

Жарысты 4 5ткерили 7 орны

А7дарыспа3 жарысы тегис майданда2ы ше4берде 5ткериледи. Ше4берди4 айланасы 80 м. Ше4берден wt-e0 метр аралы3та тамашаг5йлер отырату2ын орын таярланады.

Бас т5реши жарысты бас3арады 81м оны4 За2ыйдалары2а му7апы3 5ткерили7ин Зада2алайды. Ол спортшыны4 бире7и же4илгенде, рухсат етилмеген 1мелди Золлан2анда, спортшыны4 бире7и жара3ат ал2анда, жарыс барысында кийимде 5згерис бол2анда, ескерти7 керек бол2анда, т5решилер ж1м11ти спортшыны ескертпей-а3 жарыстан шетлети7ге шешим Забылла2анда жарысты то3татады.

Жарыс барысында бас т5реши жарысты4 5ткерили7ин Зада2алап, оларды4 81рекетлерин ба3лап, Зайсы спортшы жарыс барысында жа3сы 81рекетлер менен шеберлик, ша3занлы3 к5рсеткенлигин, Зайсы спортшы жарысты дурыс апарма2анын, аны3лап бары7ы лазым.

А7дарыспа3 жарысыны4 дурыс 5ткерили7и ушын бас т5реши бийликти4 барлы2ын Золланы7ы керек.

Жарыс барысында За2ыйдалар2а му7апы3 ескерти7 керек болса, бас т5реши жарысты то3татып, Запталда2ы т5решилер менен м1сл181тлесип, келискеннен со4 а4латы7 бери7и керек.

Спортшы рухсат етилмеген бира3 жарыс барысында т1сири тиймейту2ын 1мелди Золлан2анда, бас т5реши жарысты то3татпастан-а3 ондай 1мелди Золланы7ын то3таты7ды талап ети7ге миннетли.

Бас т5реши жарыс 7а3ытында Запталда2ы т5решилерди4 белгисине Зарап, оларды За2ыйда2а му7апы3 пайдаланып туры7ы керек.

Жарыс н1тийжесин ж1рияла2анда, бас т5реши т5решилерди4 столына Зарай басын бурып, же4iske ерискен спортшы2а Золын к5тереди. Жарыс те4бе-те4 болып жу7ма3лан2анда, ол еки спортшы2а да гезекпе-гезек Зарап, еки Золын к5терип турады.

№апталда2ы т5реши спортшыларды4 81р бир 81рекетин ба8ала7 керек бол2ан да жарысты4 айырым 81рекетлерине бас т5решини4 ды3затын Заратады. №асында2ы т5решилер ат бстинде жа3сы отырату2ындай болы7ы керек. Олар жарыс барысында ше4берди4 сыртында дизгинди Золынан шы2ар2ан спортшы2а ж1рдем бери7ге таяр болып турады. №асында2ы т5решилер бас т5решини4 еки Запталында турады. Жарысты то3таты7 керек бол2анда олар Золларын жо3ары к5тереди. №асында2ы т5реши жарыс Затнасы7шысын (Затнасы7шыларды) са3ландырылы7ын ямаса оны4 (оларды4) дисквалификацияланы7ын талап ети7ге 8у3у3лы.

Сондай-а3, бас т5решидей, Запталда2ы т5решилер де дурыс шешим Забылла2анлы2ын тбсиндире алату2ын д1режеде болы7ы тийис.

Т5реши-секундомерши бас т5решини4 столыны4 Засында отырады. Жарыс жу7ма3лан2анда гонг За2ылады 81м жарысты4 жу7ма3лан2анлы2ы 8а33ында белги бериледи.

Жарыс3а Затнасы7шы жарыс барысында жара3ат алса ямаса оны4 кийиминде 5згерислер болып, таярланбай жарысты бзилиске тбсирсе, онда т5реши Зосымша 7а3ыт белгилейди.

Т5реши-секундормершини бас т5решини4 ямаса оны4 ж1рдемшисини4 белги бери7и арЗалы то3татады.

А7дарыспа3 ойын жигитлерди батыр болы72а, ша3занлы33а, уза3 7а3ыт шаршама72а, узыплы болы72а бйретеди 81м оларды4 кбшине кбш Зосады.

Гбмис алы7. Жарысты4 ма3сети-шабандозды4 1пи7айы тезликте атты ша7ып киятырып ат бстинен е4кейип жерге Зойыл2ан ишине ба8алы зат тбйилген орамалды алы7ы ш1рт.

Жарыс 5ткерилету2ын орын` Д1слепки орыннан та7сыл2ан2а дейинги аралы3 q00 метр. болып, сол орыннан q0-qt метрдей жерде м1рре сызы2ы болады. К5рсетилген сызы3тан t0-y0 метр жерге азшыл белги Зойылып, сол жерге орамал Зойылады. Белгиленген жерден м1рре сызы2ына дейинги аралы3 w0-et метр болады.

Жарыс 5ткери7 т1ртиби` Гбмис алы7 жарысы жеке 81м командалы3 тбрде 5ткериледи. Т5решини4 шаЗыры7ы менен гезектеги шабандоз ойын басланату2ын сызы33а келип турады.

Т5реши белги бери7ден шабандоз атты ша7ып киятырып, ба8алы затты е4кейип алы7ы тийис. Егер орамалды алы7 7аЗтында ат шабысын тоЗтатса, Затнасы7шыны4 бул 81рекети есап3а алынбайды. Егер шабандоз Зулап Залса, о2ан атына минип, сол жерден баслап 81рекет ети7ге рухсат бериледи. Жарыста шабандоз2а бш рет ша7ып 5ти7ге рухсат бериледи. Орамалды жерден ал2анда еки упай, ала алмаса, упай берилмейди.

Команданы4 Зурамын, шабандозды4 неше рет ша7ып 5ти7ин жарысты 5ткерету2ынын ш5лкем аныЗлайды. Команданы4 орны а2залары ал2ан упайларыны4 Зосындысы менен аныЗланады. Жарыс3а таярлы2ы жазсы, он сегиз жастан кем болма2ан шабандоз спортшылар жибериледи.

Жарыс баянламасында шабандоз спортшыны4 жерден неше рет орамал ал2анлы2ы 81м жарыс3а Занша 7аЗыт жумсал2аны жазылы7ы ш1рт.

№ыз Зу7ы7. Жаслар арасында ке4 тарал2ан, Орта Азия халыЗларыны4 ат спорты ойынларыны4 бири-№ыз Зу7ы7 ойыны. Бас3а халыЗлар менен бир Затарда Зо4сы ямаса араласып отыр2ан бас3а халыЗларды4 а7ылларында да ушырасады. Бул ойын ЗызыЗлы етип 5ткериледи, о2ан Затнасы7шылар саны жыл сайын к5бейип бармаЗта.

Жарыс3а qu жас3а тол2ан 81м оннан жозары жаста2ы Зызлар 81м q1 жас3а тол2ан жигитлер Затнастырылады. Олар атты дурыс басЗары7ы 81м атта жазсы отырату2ын болы7лары керек. Белгиленген блги бойынша таярлан2ан талапнама толтырыл2аннан кейин спортшылар жарыс3а Затнастырылады.

№ыз Зу7ы7 ойыны ашы3 дала4лы3та ямаса ипподромда 5ткериледи. Атлар шабату2ын жолда тас, шуЗыр, ойлы-б1лентли жерлер болма7ы керек. АралыЗты жарысты 5ткерету2ын уйым белгилейди, белгиленген аралы3 q000 метрден аспа7ы тийис.

Жарысты 5ткери7 т1ртиби, оны4 ш1ртлери. Жарыс басланарда жигит же4ис сызы2ында, ал Зыз оннан w0-wt метр алдыра3 туры7ы ш1рт. Жарыс 5ткерилету2ын аралы3 жарыс 5ткери7 За2ыйдаларында к5рсетилген.

Жарысты4 ма3сети-жигит Зызды белгиленген аралы3та Зу7ып жети7и керек. Солай етип, ол жигит же4иске ерискенин билдиреди. Бул 7аЗытта т5реши Золында2ы байраЗшасын к5терип белги береді. Берилген белги бойынша жигитти4 же4иске ерискен 7аЗты баянлама2а жазылады.

Же4иске ерискен жигитке q, ал Зыз2а 0 упай бериледи. Жигит Зызды Зу7ып жете алмаса, о2ан 0, ал Зыз2а q упай жазылады.

Же4импазларды аныЗла7. Команда Зурамы Зыз бенен жигиттен ибарат болады. Жарыс3а бир неше жуплы3 Затнасса жигитлер менен Зызларды4 ал2ан упайлары жеке-жеке есапланады, ал сондай-аз, жупларды4 упайларыда есапланып барылады, к5п упай топла2ан Зоманда2а биринши орын бериледи.

Же4иске ерискен жуплы33а еки упай, же4илгенге 0 упай, те4бе-те4 бол2анлар2а бир-бир упайдан бериледи. Жарыс Затнасы7шылары киши топарлар2а б5линген ше4бер тийкарында 5ткериледи. Киши топарда биринши орынды ийелегенлерди4 саны еке7 бол2анда биринши 81м екинши орын2а, ал топар саны т5рте7 болса q-г орынлар ушын беллеседи. Киши топарда екинши орында2ы топар еке7 болса-e-r-орын, т5рте7 болса-t-i орынлар ушын жарысады. К5рсетилген н1тийжени есаплап, же4импазларды аны3ла2анда жарыс За2ыйдаларында (мысалы` еу упай-биринши, е0 упай екинши~ wt упай бшинши орын) к5рсетиледи.

Еки команданы4 упайлары те4 бол2анда биринши орын, к5п же4иске ерискен 5з-ара ушырасы7да да же4ген, аз 7азытта жигит 3ызды 3у7ып жеткен (еки жигитти4 упайлары бирдей бол2анда) команда2а бериледи.

Жарыс Затнасы7шылары миллий кийимлер кийи7лери керек. Оларды4 ер-турманларыны4 81р 3ыйлы безели7ине рухсат бериледи, бира3 оларды4 формалары 5з миллий стилин билдирип туры7ы дурыс болады.

К5кмар. Ыла3 ойыны. Бул ойын2а байланысly жарыс командалар арасында болады. Жарыс3а q1 81м оннан жозары жаста2ы ат3а бйренген шабандозлар Затнасады. Команда Зурамы **8-10** адамнан ибарат, болы7ы тийис.

Жарыс 5ткерилету2ын орын. Жарыс 5ткери7 ушын шу3ыр, тасла3лы, ойлы-б1лент болма2ан, топыра2ы жумса3 жерлер та4лап алынады, та4лап алын2ан майданны4 узынлы2ы е00-г00 метр, ени qt0-w00 метр болы7ы ш1рт. Майданны4 ортасына о метр ше4бер сызы2ы сызылады, майданны4 еки Запталына байра3шалар менен белги 3ойылады. Байра3шаларды4 узынлы2ы t0-y0 см, д1р7азаны4 ени qt метр болады. Д1р7азани4 сыртында ени e метр, узынлы2ы д1р7азаны4 ени менен те4 майданша таярланады. Егер к5кмар (ыла3) усы майданша2а ямаса оны4 шегарасына тбссе, оны ыла3тыры7 есап3а алынады, ал к5кмар (ыла3) майданша2а ямаса оны4 шегарасына тбспесе, оны сол д1р7азаны4 е0-et метр жерге таслайды да т5решини4 берген белгиси бойынша жарыс да7ам етеди.

Д1р7азаны4 сыртына wt-e0 метрлик сызы3 сызылады. К5кмарды ал2ан спортшы сол сызы3тан 5тип кетсе, т5реши жарысты то3татады, к5кмар Зайтадан ше4бер ортасына тасланады 81м жарыс да7ам етеди.

Жарыс т1ртиби. Командаларды4 избе-излигин били7 ушын жарыс басланбастан бир саат бурын шек тасланады. Бас т5реши ж1рдемшилери менен орта2а шы2ып, гезектеги ойынды басла72а байра3шаны к5терип, да7ыслап радио ар3алы ойын2а Затнасы7шыларды ша3ырады.

Командалар орта2а шы2ып, о метрлик ше4берди4 еки т1репинде Зарама-Зарсы ат бстинде турып с1лемлеседи.

Ескерти7. Команда с1рдарлары т5решилерди4 Засында болады. Бас т5реши топар с1рдарлары менен с1лемлесип, Зайсы д1р7азада Зайсы команда турату2ынлы2ын аны3лайды, со4 с1рдарлар орынларына барады. Бас т5решини4 белгиси менен ше4берди4 ортасына к5кмар 3ойылады. Т5реши ж1рдемшилери ортада орынларына барып турады. *1р топардан бир адам к5кмар2а жа3ынлап келеди, бас т5решини4 белгиси менен к5кмарды жерден алады. Сол 7азытта топарды4 бас3а а2залары да жарыс3а тбсип кетеди. *1р топарды4 ма3сети к5кмарды Зарсыласыны4 д1р7азасына тасла7, ал 5злерини4 д1р7азасына тасла72а 81рекет бол2анда, о2ан жол 3ойма7. К5кмарды Зарсыласыны4 д1р7азасына к5бирек тасла2ан топар же4иске ерискен болады.

Жарыс 7азты бир саат, ал к5кмарды4 салма2ы 5 кг. Салма3тан 20кг. 1тирапында болады. Жарысты 5ткерету2ын ш5лкем к5кмарды4 салма2ы менен жарыс 7азтына 5згерислер енгиизи7и мбмкин.

Майданны4 31леген жеринен к5кмарды жерден алы7ына, Зарсыласынан тартып алы72а, оны топарда2ы жолдасыны4 Золына услаты72а ямаса о2ан Зарап ыла3тыры72а, та3ымына 3ысы72а, Золы менен усла72а, ерге салы72а, атты4 Забыр2асында сбйре7ге 81м ат ая3ларыны4 арасында усла72а, Зарсыласыны4 д1р7азасына тасла72а, д1р7аза сыртында (бул уа3ытта wt-e0 метрлик сызы3тан 5тип кетпесе) ша7ып киятырып майдан2а, сырт3ы т1репинен айланы72а 81м оны д1р7аза2а ыла3тыры72а рухсат етиледі.

Спортшыны4 ыла3тыр2ан к5кмары майдан2а ямаса сызы33а тбспесе, ша7ып киятыр2ан екинши спортшы к5кмарды алып Зарысласыны4 д1р7азасына ыла3тырып тбсири7ине болады.

К5кмар - ыла3 ойыны жарысында Зарсыласыны4 дизгинин, ер-турманнан, Зарсыласыны4 Золынан, белинен, денесини4 бас3а жерлеринен усла72а, ая3 пенен Зарсыласын теби7ге, ша7ып киятыр2ан атты4 алдынан кес-кеслеп шы2ы72а, ба3ырып ша73ым салы72а ямаса с5йлеси7ге, майданны4 шегарасынан шетке шы2ып кети7ге, ыла3тырыл2ан к5кмар д1р7аза2а тбсирилгеннен кейин жарысты да7ам еттире бери7ге рухсат берилмейді.

Жарыс Затнасы7шысы жарыс За2ыйдасын турпайы тбрде бузса яки т5решилдерди4 берген ескерти7лерин орынламаса, ол топар 81м спортшы жарыстан шетлетиледи. Жарыстан шетлетилген спортшыны4 орнына бас3а спортшы Затнастырылмайды. Топар Зурамында2ы спортшылар бш адамнан аз болса, сол топар же4илген болып есапланады. Жарыстан пбткиллей шетлетилген топарды4 жазасы да сондай болады. Бундай же4илген минус, ал же4иске ерискен плюс белгилери менен белгиленеди. №арсыласыны4 д1р7азасына к5п м1ртебе к5кмар тасла2ан топар же4иске ерискен деп табылады. Же4иске ерискен топар2а w упай, те4бе-те4 болса q упай, же4илген топар2а 0 упай жазылады.

Еки топарды4 упайы бирдей бол2анда же4импаз 5з-ара ушырасы7да Зарсыласыны4 д1р7азасына тасла2ан к5кмар-ыла3 санына Зарап аны3ланады.

АТЛАР *АН°N°ЫНДА А;ЫЗЛАР

Атты 8ай7анатларды4 ишиндеги е4 бир 8асылы, деген хал3ымыз. Себеби ата-бабаларымыздан киятыр2ан даналы3 с5злерди4 5зи буны4 ай3ын д1лили болады. Атты4 а3ыллылы2ы, м1ртлиги жа2ынан 8ай7анатларды4 ишинде ат3а те4 келету2ын 8ай7анат жо3 десек 31телеспеймиз.

Атты4 адамзат3а пайдалылы2ы, пайдасынан бас3а зыянын тийгизбейту2ынлы2ын хал3ымыз ма3таныш пенен тилге алады.

Ата-бабаларымыздан ат жбк тасы72а, арба тарты72а, ма3таныш пенен тойларда жарыстырып 81р 3ыйлы тбрлеринен жол2а жиберип байра3 алып халы3ты4 алдында ма3таныш ети7ге, 81зирги 7а3ытта спорт тбрлеринде туризмди ра7ажландыры7да айры3ша 18мийетке ийе.

Атлар тийкарынан жбк тасы72а ийкемлескен, владимир_першорон, арба2а Зосы72а Золайластырыл2ан. Атларды4 тбрлеринен орыс, орлов, латыш, американ, минип жбри7ге, жарыслар2а Зосату2ын аЗалтеке, яумут, дон, Буденный, Зостанай, ман2ол Заза3 атлары. Сондай–а3 та7 атларынан, Зарабайыр, Зыр2ыз, Алтай жыл3ысы, ар3аны4 дала жыл3ысынан вятка, эстон, якут атлары деп бир неше тбрлерге б5линеди.

АЗалтеке тухымыны4 тийкар2ы шы2ысы ЗараЗалпаЗты4 Айтеке уры7ынан шы3Зан деген дереклер бар. АЗалтеке тухымы тийкарында Заза3ларды4 мыЗлы атларынан ЗараЗалпаЗ атларына ша2ылыстыры7 ар3алы алын2ан.

АЗалтеке жыл3ысыны4 тухымы араб атлары тухымынан бұрын пайда бол2ан. *1зирги кбни тбркмен атларыны4 тухымлары болып есапланады.

АЗалтеке аты Тбркменстанда2ы жыл3ыларды4 негизги тбри. Бұрынлары бұл тухымды тек 2ана тбркменлер 2ана емес бас3а, Зо4сылас халы3ларда 5сирету2ын бол2ан. АЗалтеке тухымы жбд1 сулы7, денесини4 дбзилиси сымбатлы, Зула2ы Замыс Зула3, 2аз мойын, шозлы2ы бийик, омыра7ы онша ке4 емес болып келеди. Бұл ат жайылым2а ба3Занды унатпайды, Затты су7ы33а шыдамайды. АЗалтеке атыны4 е4 баслы 31сийети бас3а атлардан айырмашылы2ы сонда жбд1 жбйрик тез шабату2ынлы2ы болып есапланады. Сондай–а3 ш5листанлы3ларда минип жбри7ге шыдамлы (салт), жала4аш минип жбри7ге Золайлы, бира3 жбк арты72а болмайды. Бұл тухымны4 аты жбд1 жбйрик, ша3Зан уш3ыр болып келеди.

Бұндай атларды ашы3 жерлерде иппадромдаларда2ы ат жарысларында сынап к5ри7ге болады. АЗалтеке атыны4 ай2ырларын жергиликли жыл3ыларды4 тухымларын тазалап, тухым алы72а болады. Бұл ат бас3а атлардан айырмашылы2ы жбд1 сулы7, келбети келискен ат болып жа3сы кбтимди кбсейди, ат жемди та4лап жейди.

Атлар 8а7а райыны4 81р Зандай жа2дайларында шыдамлы болып келеди.

!сиресе Заза3 жыл3ылары бизи4 республикамызды4 8а7а райына шыдамлы :стирт зонасына Золайлы болып келеди. Мудамы далада су7ы33а к5нлигип кеткен, далада са3ланады. Бұл атларды4 басы блкен болып са2алдыры2ы ке4 болып, к5злери кишиле7, мойыны жу7анла7, тур3ы орташа, шозлы2ы жоЗары болады. Соны4 менен бирге, т5си ке4, Забыр2алары узын 81м тик келеди. Ая3ларыны4 си4ирлери шы2ы43ы болып к5ринип турады.

Атты4 тухымлары ертеден хал3ымыз2а белгили. Бира3 бир– биринен айырмашылы2ына Зара4, 81р тбрли болып келеди. №араЗалпаЗстан жа2дайына барлы3 жыл3ыны4 тбрлери тез к5нгиш болады. №аза3 жыл3ылары онша ири болмайды, бира3 шымыры, еттилиги, сбттилиги жа2ынан бас3а атлар2а салыстыр2анда айырылып турады. Кбш–к5ликке жумса2анда барлы3 жумыс тбрлерине Золайлы болады. Ата–бабаларымызды4 к5шпели турмыс кешири7ине байланыслы атларды 3ысы–жазы ба2ы72а Золайлы болы7ы ушын 81р бир бйирди отыз бийеге б5лип, жа3сы тухымлы ай2ырларды Зосату2ын бол2ан. Бұндай ай2ырларды 5з бйирин шетке жибермей, ийт Зус3а жегизбестен Зор2айту2ын бол2ан.

№аза3 жыл3ысы салт мини7ге, арба2а жегип жбк тасы72а мыЗлы, уза3 жол2а шыдамлы, т5зимли келеди. Оларды4 ишинде жор2алы жбрмели, жбйриги, боя7 1стен жбрету2ын атлар да болады. Атлар кбнделикли турмысты4 з1рбрлигине Зарай салт минис к5лиги жумыс3а жегилету2ын к5лик, са7ын бийеси деп 81р 3ыйлы тбрлерге б5линеди.

Атларды4 ишинде адай жыл3ысы деген тбри бизи4 жа2дайымыз2а ийкемлескен тбри салт мини7ге о2ада Золайлы бсти жайлы, бели кбшли, тур3ы сулы7, жумыс3а жбд1 шыдамлы болады. Б1ринен бетер бийеси сбтли, бизи4 жа2дайымыз2а тез ийкемлеседи. Буннан бас3а №останай жыл3ысы таза Занлы, салт минету2ын дон жыл3ылары менен

ша2ылыстыры7 ар3алы алын2ан. Е4 жазсы т1репи жергиликли 8а7а райына бейимлескен болып, шыдамлы келеди. Басы тур3ына сай, шозлы2ы бийик, ге7деси ке4 бели кбшли ра7ажлан2ан те4ге туя3, жбд1 жбрдек, мы3лы 81м шыдамлы салт минип жбри7ге де, жумыс3а жеги7ге де Золайлы. Буденный жыл3ысы таза тухымлы, булардан д5реген тухымлар Зорада Зоында ба2ылып, ирилеп сайлап алынса, жбд1 жбрдек, уза3 жол2а шыдамлы жыл3ы алынады. Соны4 менен бирге оны4 дене пишини сулы7 болады. Сондай–а3 орысты4 жыл3ысыны4 тбри, бул тухым Орлов бийеси менен американ ай2ырын ша2ылыстыры7 жолы менен алын2ан. Оны4 бойы киширек, тур3ы Зыс3а, шозлы2ы бийик сыйразлы, бул тухымда2ы жыл3ылар 81мме жерде 5сириледи. Булардан бас3а тарийхы уза33а барып тазалату2ын жбргиш жыл3ыларда бар. Бул тухымда2ы жыл3ылар араб, дат, голланд жыл3ыларын ша2ылыстыры7 жолы менен алын2ан. Орлов жыл3ысыны4 басы блкен, 2аз мойын, шозлы2ы б1лент болып, салт мини7ге ийкемлескен жыл3ы. Бул тухым жбд1 жбйрик, уш3ыр болады. Бундай жыл3ылар иппадромда, блкен майданшаларда хал3ымызды4 зу7анышлы тойларында сыналады.

Ерте турып аты4ды к5р,

Аты4нан со4 ата4ды к5р,

Оннан кейин Зо4сы Зоба4ды к5р,

№о4сым аман-мен аман. – деген даналы3 с5злер бар.

№араЗалпаЗ хал3ы жыл3ы2а айры3ша итибар берген. Егерде маЗтаныш пенен тойлар2а шы2арып жбрген б1йги атлары 5лсе, о2ан арнап г5р Зазып, 31стерлеп к5мету2ын бол2ан. Ал, аты а7ырса, «Едигени4 Зазы2ы» - деп бир жерди белгилеп сол жерди айландырып атын емлейту2ын бол2ан. Себеби ертедеги ЗараЗалпаЗлар 81зиргидей жыл3ыны4 пири сыпатында №амбар Ата, я2ный Жыл3ышы Ата2а емес, ал Едигеге сыйын2ан. Едиге султанны4 аты сол пирден келип шы2ы7ы мбмкин. Сондай–а3 тбркий заманда2ы жазба естеликлерде аты ушырасату2ын Идикут (Идику) ямаса ЕдиЗут халы3 тилиндеги Едигей ямаса Едиге б1ри бир ат болып, оны4 тарийхы оннанда уза2ыра3та болы7ы мбмкин.

«Ер Занаты–ат» - деп есапла2ан ЗараЗалпаЗларды4 81р бир арысы жыл3ыны4 81р Зыйлы тбрлерин саЗла2ан.

Мбйтенлерди4 жыл3ысы бара4 (Зара Зо4ыр), №о4ырат жыл3ылары Зыла4 (а2ылтым) ямаса шубар, №ытай жыл3ылары кер, баз, №ыпша3 жыл3ылары сары, жийрен, ор, торы, Кенегес жыл3ылары тарлан, ма42ыт жыл3ылары тарлан болып келеди. Тарийхый дереклерге Зара2анда 1реп (араб хал3ыны4 ишинде б1де7и 317имини4 жыл3ы ата7лысын он еки ба7лы №ыпша3 елинен 81р жылы сатып алып оларды жергиликли 5злерини4 жерине бейимлестирилип, оннан 1реби «ямаса беде7» (араб 317имлери б1де7и) атал2ан «уш3ыр атлар2а ийе бол2аны» д1лилленеди.

№араЗалпаЗ хал3ында наЗыл2а айлан2ан шабандоз, ыла3 ойыншы жигитлерди «Ат Зула2ында ойнайту2ын жигит» - деген маЗта7лы с5злер бар.

К5йлек киймей жала4аш ямаса ол3ы-солпы болып жбрген адам2а не Зылып жбрсе4 !бдини4 тайындай болып–деген с5з хал3ымызды4 арасына тар3ап кеткен. Бул с5зди4 келип шы2ы7ы 8а33ында с5з етпекшимиз. №араЗалпаЗ хал3ында !бди шабандоз деген ата3лы адам бол2ан. !бди ата 81зирги Кегейли районы Б1кир Каримбердиев хожалы2ы айма2ында жасап 5ткен. !бди жас 7аЗтынан баслап шар7ашылы33а, ат ба2ы72а 81м шабандозлы33а Зызы33ан. Солай етип, !бди бала 7аЗтынан айланы72а, ат шабы72а 81м к5кпар (ыла3) ойна72а Зызы33ан. !бди шабандозды4 бас3а шабандозлардан айырмашылы2ы, ол кишкене 7аЗтынан баслап–а3 ат3а ер салмай жала4аш минип шабату2ын бол2ан. «!бдини4 тайындай болып» деген с5злерди4 м1ниси кбн шы2ып киятыр2ан 7аЗытлары !бди оянып

дала2а шы2ып, бу7аз атыны4 ту7ып, Засында а3 тайынша3ты4 анасыны4 Засында секирип ойнап жбргенин к5рип анасынан ту7ыла салып секирип жбргенин бире7лер к5рип Залса, к5з тийеди деген пикир менен жырты3 кийимлерди бстине жа7ып байлап блкейгенше са3ла2ан. К5рген адамлар 81ммеси кблип 8айран Залып, «Не Зылып жбрпсе4 !бдини4 тайындай болып» - деген с5з соннан Зал2ан екен.

!бди шабандоз д1слепки 7аЗытлары ерсиз, жала4аш атты4 бстинде атты4 г1 жалынан айланса, г1 атты4 ба7ырынан айланып жбрп атты4 тезлигин то3татпастан блкен мереке тойларда, халы33а тамаша к5рсеткен.

ХалЗымызды4 арасында !бдини4 абыройы, да43ы ел арасында к5териледи. Д1рьяны4 Зубласында 81ттеки Хорезм, Тбркменстан2ада да43ы к5п жерлерге таралады. Солай етип, !бди шабандозды ел халы3 86рметлеп тойлар2а шаЗырады. !бди шабандоз той2а шаЗырылыпты десе ол тойды4 хабаршылары тойды4 ат шабары 81м к5кпар (ыла3) ойыны бар, жала4аш тайлы !бди шабады, ыла3 ойнайды деп да2азалайту2ын бол2ан. Бул хабарды еситкен блкен киши, Зыз–жигитлер шабандоз атамизды4 1жайып 1псана2а айлан2ан шеберлигин тамашала72а асы2ып келету2ын бол2ан.

К5кпар-ыла3 ойынын !ми7д1рьяны4 арЗасы Зубласы б5линип еки т1реп болып ойнайту2ын бол2ан. Сол 7аЗытлары тбркмен ишинде Шалтай шабандоз деген ата3лы адам бол2ан. Олда халы3 арасында 1псана2а айлан2ан шабандоз болып, 81ттеки Зандай мерген болсада, Шалтай ат3а минип ша72анда о2ан о3 дарыта алмайды деген халы3 арасында а4ыз г1плер тарал2ан. Сол жылларды4 биринде 81зирги Шоманай айма2ында Мамыйды4 даласында2ы болып 5ткен, блкен той2а д1рьяны4 ар3а Зубласынан Хий7адан к5п ЗонаЗлар келип, бул той2а Засына 40 жигитти ертип Шалтай шабандоз да Затнасады. Д1рьяны4 берги жа2ынан Зыры3 жигит болып !бди шабандоз да келеди. Сол Зыры3 жигитти4 ишинде пал7анлар, шабандозлар, ба3сы жыра7лар оларды4 ишинде Ибрайым сая3, Жа4абай пал7ан, Орынбай Алабас, Ерназар шойыншы, Турсын маЗсым, Убай пал7ан, Сапала3 пал7ан, Сейтнияз уста 81м бас3ада 5нерли жигитлер бар еди. Сондай–а3, бул той2а ба3сылардан Му7са ба3сы, Зубладан Сбйе7 ба3сылар Затнас3ан.

Т5рткбл районыны4 бир а7ылында шабандоз жигит, тай 7аЗтынан бир атты са3лап, тойлар2а Затнастырып, 5з Золынан от салып, жжем берип, су7 берип, 1лпешлеп, баласын ба3Зандай хызмет етеди. Атты4 ийеси бир кбни Затты а7ырып, тосаттан Зайтыс болады. Атты4 ийесини4 намазы болып, табытын к5терип алып кетип баратыр2анда блкен а2аш3а байла7лы тур2ан аты еки ая2ын к5терип, да7ысыны4 барынша киснеп, ийесини4 табытына Зарай умтылып, жибин бзежа3 бол2ан 81рекетлерин к5рип отыр2ан адамлар, к5злерине жас алып, Зайтадан жыла2ан.

№ара5зек районыны4 81зирги А.Досназаров атында2ы ширкет хожалы2ында, бурын2ы Султанбий а7ылында Мырзан буйрабас шабандоз 8а33ында ат ша7ып ыла3 ойнап халы3ты та4 Залдыр2ан адамды халЗымыз ббгинги кбнге шекем ма3таныш пенен тилге алады. Мырзан буйрабас атын минип дайысыны4 а7ылына Зыдырып баратыр2анда блкен тойда шабандозларды4 ыла3 ойнап атыр2анын к5рип, 5зин то3тата алмай, атын ша7ып барып ыла3шылар2а Зосылып ыла3ты Зурдан тартып алып шы2ып, шабандозлар2а жеткермей Зур болып жыйналып тур2ан халы3ты4, той басшыларыны4 алдына 1келип таслайды. Бийтаныс жигитти бурын к5рмеген халы3 8айран болып, бул буйра бас жигит ким болды екен? – деп та4 Залысады.

Халы3ты та4 Залдыр2ан Мырзан ыла3ты ойнап бол2аннан кейин 8еш кимге хабарласпастан дайысыны4 а7ылына кетип Залады. Тойда2ы ел а3саЗаллары Мырзанды излеп таба алма2аннан кейин, Зайтадан ойласып, ба2ана2ы шабандоз жигитти Зайдан

болмасын та7ып Зайты4, тбстен кейин еки т1реп болып б5линип ойнайту2ын блкен ыла3 ойыны болады со2ан Затнасып бизлер т1репке Зосылып ыла3 ойнап, халы33а тамаша к5рсетсин–деп Мырзанны4 кеткен жа2ына адам жибереди. Мырзан 5зин излеп келген жигитлерге мени4 атым Зайтадан ыла3 ойна72а жарамайды, буннан кейин атты Зыйна72а болмайды дегенде, са2ан ыла3та шабату2ын еки ат таярлап Зойыппыз, тек 2ана бизлер т1репке Зосылып, ыла3 ойнап халы33а тамаша к5рсетип берсе4 бол2аны деп жалынады. Мырзанны4 келесимин алып Зайтадан той2а алып келеди.

Мырзан келгеннен кейин еки т1реп болып б5линген ыла3шылар ойынды басла2аннан кейин арадан к5п 7а3ыт 5тпей-а3 Мырзан буйрабас ша33анлы3 пенен ортада2ы Зурдан ыла3ты тартып алып, кейнинен Зу72ан бир топар атлылар2а жеткермей киятыр2анда бурын жасап бстин ашып таслап к5шип кеткен узынлы2ы 8 метрге шамалас г5не т5леге аты ту7ры келип Зал2анда бир 5зи атын секиртип 5тип кетеди, кейниндеги Зу7ып киятыр2ан ыла3шыларды4 барлы2ы т5леден 5те алмай Залып Зой2анда Мырзанны4 бир 5зи ыла3ты Зур2а 1келип таслап халы3ты Зу7андырады.

Мырзан шабандоз 8а33ында халы3ты та4 Залдырату2ын та2ы бир 7а3ыя, бир блкен тойды4 ыла3 ойынында Зурдан айрылып, ыла3ты тартып алып бир 5зи киятыр2анда Мырзанны4 атына Запталласып екинши ыла3шы шабандоз жигит ыла3ты4 бир жа2ына асылып, еке7и тартысып ша7ып киятыр2анда 5сип тур2ан а3 терекке дус келип Зал2анда, шабандозларды4 кбшине шыдамай а3 терек Зопарылып сынып кетеди. Мырзан буйрабас пенен тартысып киятыр2ан шабандоз а3 теректи4 Зарсылы2ына шыдай алмай ыла3ты жиберип Зояды. Мырзан буйрабас ыла3ты 8еш кимге бермей халы3 жыйналып тур2ан Зурды4 ортасына 1келип таслайды.

Урыс жылларынан кейинги кбнлерди4 бир кбнинде Султанбий а7ылында аса7 ат3а 8еш ким мине алмай, минген адамды 54килеп секирип ыла3тырып жы2ып таслай берген. Сол 7а3ытта жасы алпыстан ас3ан Мырзан шабандоз аса7 ат3а мине сала атты4 басын тартып иркпестен Дилен Зуйынны4 далалы2ына Зарай атты ша7ып бир сааттай 7а3ыт 5ткеннен кейин, атты шаршатып ийесине 1келип жб7енин услат3анын к5рген хал3ымыз ббгинги кбни де Мырзан шабандозды ма3таныш пенен тилге алады.

Орхон, Анасай жырларында атты4 с67ретлени7и №ултегин, Тонык5клерге арнал2ан эпослы3 д1станда бизи4 д1станларымыз2а т1н 31сийетлерди4 барлы2ы са3лан2ан. Душпан ортасында ат ойнат3ан батырларды4 келбети де кбшли баян етилген. Бира3 тилекке Зарсы За2азды4 болма7ы себепли 81риплерди шебер хаткерлер тас3а ойып жаз2анлы3тан, д1станды жазы7 мбмкиншилиги болма2анлы3тан, д1станны4 мазмунун Зыс3а тбрдеги тере4 мазмунлы Зосы3лар2а, Зара с5злерге ы3шамлап ийкемли етип жаз2ан. Халы3 д1станларында атлар2а айры3ша итибар берилип, оны4 хызметине, са7латына атсыз же4исти4 болмайту2ынлы2ына атты4 батыр2а бол2ан дослы2ына айры3ша орын берилген.

Ат тек 2ана кбн к5ри7 ушын емес, ат жарысында атланыста урыста тийкар2ы Зурал жа7-жара3 болы7ы менен бир Затарда, уллы кбш Зурал бол2анлы2ы д1лилленеди. Улы7ма ал2анда Алпамыс д1станында Байшубар, №ыр33ызда АЗтамкер, Ба8адырда Шайбас т.б. д1станларда атлар ма3таныш пенен тилге алынады.

Ер жигитти4 бир мурады ат болар,

Ат болмаса а2айини жат болар – деген Ма3тымЗулы Зосы3ларында мазмунлы с67ретленеди.

ХалЗымыз2а 86рметли, белгили жазы7шы Гулайша Есемуратова шы2армасында Жийрен атты4 Зазы2ын сбйреп кетип, Турдымурат а2аны4 оЗытату2ын класыны4 айнасынан б4илип тур2анын к5рген оЗы7шылар «Ой ж1ни7арай, ж1ни7арай, ийесин са2ынып келгенине Зара4»-деп атты4 аЗыллылы2ына та4лан2анын, оны аяп жыла7лап, бйине жетелеп 1келип кети7и шы2арманы оЗы2ан адамлар2а блкен ой салады.

Турдымурат! Шыра2ым бармыса4! Жийренге мингизип келин 1келип беремен деген нийетлери4 Зайда! Ббгинлиги Жийренни4 мойнына мойынтыры3 тбсип, колхозды4 Зосын сбйрейжа3 – 2ой! №айылмыса4!!!–деген аянышлы да7ыс еситилди. Бул мазмунлы т1сирли Затарлар адам баласыны4 ат3а бол2ан мевири сбйиспеншилиг екенлигине блкен мазмун береді.

Классик шайырымыз !жинияз 5з шы2армаларында атты4, батырларды4 ер жигитти4 Зол Занаты екенлиги шеберлик пенен сб7ретленген.

Ба8адырлар Алла дейип ат салар,
Н1м1рт жигит шаппай кейнинде Залар.
Ислам дейип жа72а Зылышын урар,
№ылыш 5зи кеспес адам болмаса.

М1ртке ат болмаса, атлап жу7ырар
%зинде жо3 болса тбсип, ким берер,
Те4ини4 ишинде 5лгендей болар,

Айтта тойда минер аты болмаса – деген Затарлары шайырды4 Зосы3ларына блкен мазмун береді.

Сондай-а3, барлы3 д1стан шы2армаларда атты4 адам баласына жаЗын дос екенлигине жоЗары ба8а берилип, барлы3 батырларды4 атларыны4 блкен маЗтаныш пенен сб7ретленету2ынлы2ыны4 гб7асы боламыз. Адам баласы дбнья жбзинде Зайсы халы3 болмасын, атты 31дирлеп, 31стерлеп 2амхорлы3 еткен 81м ат3а жоЗары ба8а берген.

ЖУ?МА №ЛА?

Ўзбекистан Республикасы Жазары 81м орта арна7лы т1лим министрлиги Засында2ы Республика озы7-методикалы3 ке4еси w00t жыл q декабрьдеги м1жилисинде талЗыланып 81м №qu баянламасы менен тастыйы3лан2ан {Талабаларды4 ден-са7лы2ын жазсыла7да дене т1рбиясы 81м спортты4 18мийети} деген темада2ы Республикалы3 илимий-теориялы3 конференция qu-qu декабрь, w00t жыл Жиззах 71лаятында болып 5тти.

Республика Талаба спорт бирлеспеси 81м А. №адрий атында2ы Жиззах м1млекетлик педагогикалы3 институтында 5ткерилген илимий-теориялы3 конференцияда халы3 миллий ойынлары, дене т1рбиясы сабаЗларында Золланы7 усыллары, ат ойынларыны4 дене т1рбиясы сабаЗларында миллий ойынларда Золланылы7ы, 1ййемги халЗымызды4 миллий д1стбриндеги 81рекетше4лик, ден-са7лы33а байланыслы т1сирлери {Алпамыс 81м Гблпаршын} тест сына3 талаптарыны4 5мирдеги 18мийети дене т1рбиясы 81м м1деният нызамлары 81м та2ы бас3а да халы3 миллий ойынларыны4 жасларды т1рбияла7да2ы тут3ан орны 81м 18мийети 8аз3ында бавалы пикирлер додаланды.

Сондай-а3, спортты4 барлы3 тбринен миллий идеямызды жаслар санасына си4дирип бары7да 81р т1реплеме илимпазларымыз 5з пикирлерин билдирген.

Жазары 31нигели кадрлар таярлайту2ын, жазар2ы озы7 орынларыны4 озы7 режесине д1стбрине му7апы3, 81птесине w сааттан дене т1рбиясы 81м спорт саба2ы 5ткериледи. Дене т1рбиясы 81м спорт мийнет узыпылы2ын 31липлестири7де, биринши орынды ийелейди. *1р 3ыйлы спорт тбрлери инсан организмде 81р тбрли 81рекетти пайда ети7 н1тийжеси менен с17леленеди. Соны4 ушын да болажа3 31нигелерди таярла2анда мийнетти4 барлы3 тбрине, дене шыны3тыры72а т1рбияла7 жбд1 з1рбр. Жазары билимли кадрлар таярла7да барлы3 ш5лкемлестирилип атыр2ан жумыслары сыя3лы дене т1рбиясы 81м спорт п1ни бойынша 5ткерилету2ын сабаЗлар жазары билимли кадрларды4 к1сиплик узыпты арттыры7да тийкар2ы ма3сетке жети7де, блкен 18мийетли т1сирин тийгизеди.

Анжуманда билимли кадрларды таярлайту2ын жазары озы7 орынларында w саатлы3 дене т1рбиясы 81м спорт п1нини4 18мийетин есап3а алы7, сабаЗты Зашан кестеге Зойы7 бойынша усыныс, пикирлер келтирген. Баянатшы, алымларымызды4 пикиринше, дене т1рбиясы 81м спортты теориялы3 81м 1мелий сабаЗ ретинде бшинши, т5ртинши саатларда, озы7 материаллы3 базаларды есап3а алып, 81птени4 бир кбнин «Спорт кбни» деп талабаларды4 3ызы2ы7шылы2ына с1йкес сабаЗты (спорт тбрин) ш5лкемлестири7 усыныс етиледи. Дене т1рбиясы 81м спорт п1ни озыты7шысы озы7 ба2дарламасын дбзгенде тийисли материалларды били7и 81м сол тийкарда жумыс алып бары7ы лазым болады.

Улы7ма орта билим бери7 мектеплерини4 ба2дарламасында бас3а п1нлер сыя3лы жасларды физикалы3 жазтан кбшли, саламат, келешекте 31нигели спортшылар топарын жетилистири7 ма3сетинде t-о-класс озы7шыларына 81птесине еки сааттан сабаЗ 5ти7 м5лшерленген. Озы7шыларды физикалы3 жазтан 81р т1реплеме шыны3тырып таярла7, келешекте 81р тбрли кеселликлерди4 алдын алы7да, оларды4 дене шыны2ы7лары менен шу2ылланы7ын т1мийинлейту2ын сабаЗларды жазары д1режеде ш5лкемлестири7 о2ада з1рбрли жедел м1селелерди4 бири болып есапланады.

Озы7шылар2а дене шыны3тыры7лар арЗалы берилген билимлер баланы4 азылына 81м жасына Зарай белгилени7и з1рбр. *1р бир дене т1рбиясы саба2ында 1мелий шыны2ы7лар миллийликте су72арыл2ан 81рекетли ойынлар тийкарында ш5лкемлестирили7и тийис. Бунда 81р бир 81рекетли шыны2ы72а с1йкес жу7ыры7,

секири7, ылазтыры7, 8.т.б. 81рекетли ойындар, гбресте шыны2ы7лар тийкарында пайда бол2ан кбш-3у7ат, ша33анлы3, тезлик, ийкемлилик сыя3лы бас3а да к5п сыпатлы к5рсеткишлер пайда болады 81м 81рекетли ойындар н1тийжесинде к1сиплик у3ыпшылы3ты шеберликти ийеле7 18мийетли орын тутады.

Озыты7шы озы7шылар2а дене шыны2ы7ларын бйрети7де 81р бир миллий халы3 81рекетли ойындарыны4 тарийхый келип шы2ы7 дереклерин итибар2а алып, 81рекетли шыны2ы7лар ислеп пайдаланы7 ма3сетке му7апы3 болады.

Республикамызды4 барлы3 71аятларында w000 жылдан баслап декабрь-январь, февраль, март айларында к5кмар ыла3 ойыны жарысы блкен ма3таныш пенен 5ткерилип келинбекте.

Ат ойындары илимий методикалы3 мийнет тийкарында педагогикалы3 изертле7лер 81м 5з-ара сора7-жу7апларды4 н1тийжесинде пайда бол2ан пикирлерге тийкарланып, ат бстинде ойналату2ын ойындарды4 атамалары 8а33ында т5мендегише 3ыс3аша тбсиникке ийе боламыз.

Ат бстинде ойналату2ын ойындарды4 5з мазмуну ойналы7 3а2ыйдалары бойынша т5мендеги тбрлерге б5линеди`

q. К5кпар (ыла3 ойын)

w. Атты б1йгиге жиберит

e. №ыз 3у7ма3

г. Аттан а7дарыспа3

t. Аттан найза ылазтыры7

у. Ат бстинде 3ылышласы7

и. Ат бстинде о3 жайдан атысы7

8. Жор2а жарыс

9. Аламан б1йги

10. №ызларды4 ат ша7ып жарысы7ы

11. Гбмис алы7

12. Ат омыра7ынан айланы7

13. Тай жарысы

14. Ат омыра7ластыры7 (омыра7 3а3тыры7)

15. Ат секирти7

16. Ат сейисле7

17. Ббркит салы7

18. Ат арба жарысы

19. №анжы2а 3ызарты7 (№ыз же4гелери бийкешлерин жигитти4 артына ат3а миндиреди)

20. Ат бстинен дойыр уры7

Бул ойындар мазмуну, тбри жа2ынан 5злерине сай брп-1детлеримизди, миллийлигимизди 3айта ра7ажландырату2ын еркин, арна7лы 81рекетлер исленету2ын ойындар болып есапланады. Соны4 менен бирге шабандоз, пал7анлы3 кбш, епшиллик, шыдамлылы3, ийкемлилик, у3ыпшылы3 сыя3лы 81рекетлерди талап етеди.

*1зирги м1дений ра7ажланы7 д17иринде к5п 3олланылату2ын к5кмар-ыла3, б1йгиге ат жиберит, улы7ма ат ойындары 8а33ында жасларымыз2а аны3лама, ма2лы7мат, тере4ирек тбсиник бери7 ббгинги кбнни4 е4 18мийетли 7азыйпасы болып есапланады.

Халы3 с5зи менен айт3анда, миллий халы3 ат ойындары аламан халы3 жыйнал2ан жерде ойналады 81м миллий халы3 ойындарыны4 тийкары екенлигин к5рсетеди. Бунда, бирнеше мы4ла2ан адамлар, тамашаг5йлер сыпатында ойындарды ба3лап барады 81м

баба береді. Шабандозлар ойын 7азтында2ы к5рсеткен хызметлери, шеберликлери ушын тийисли байра3ларын алады. Бул жа2дайлар сырттан Зара2анда 1пи7айыдай болып к5рини7и мбмкин, бира3, ол жаслар санасына билим 81м м1дений жа3тан д5рети7шилик мийнетти си4дири7ши блкен т1рбиялы3 18мийетке ийе болып есапланады.

Миллий халы3 ат ойындары миллий 31дириятларды а4латы7шы, шабандозларды4 ерликлерин сына7шы, халы3ты4 брп-1детлерин тере4 бйрети7ши халы3лы3 ойындар деп есаплаймыз.

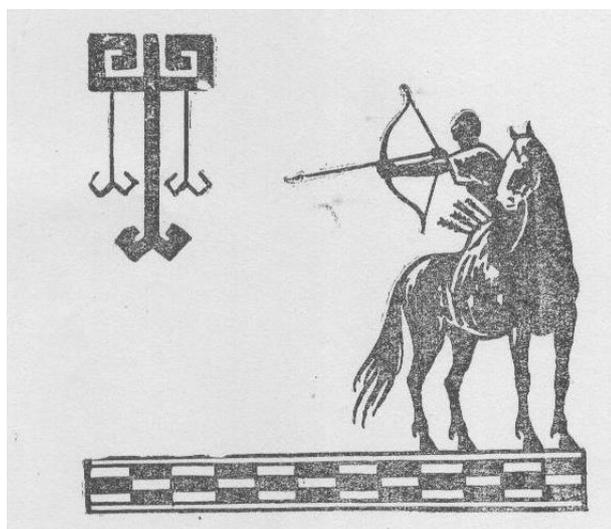
Миллий халы3 ойындары 8азый3ый тынып тур2ан кбш, кбшлилерди4 ойыны, оны искер, шебер жигитлер ойнайды. *азый3атында ол 1ййемги замандардан киятыр2ан 1скерий 8ийлелерди4 бир тбри болып есапланады. Ат ойындарында шабандозлар тбри 8ийлелер ислеп, атын ша7ып кети7 узыбына ийе болады. Е4 18мийетлиси сонда ойын 7азыйпасын орынла7 ушын белгиленген жерге шабандоз атын ша7ып барып Зарсыласына жол бермей омыра7 За3ты етип изине жеткизбей орындай били7. Бул к5ринислер 81рекетлер шабандоздан епшилликти, ша33анлы3ты, кбш-3у7атты, шыдамлылы3ты талап етеди.

Миллий халы3 ат ойындарында атларды4 сезгирлиги ша33анлы2ы шап3ырлы2ы, ийесин тбсини7и блкен 18мийетке ийе. Шабандоз да ойында болату2ын барлы3 жа2дайларды жа3сы к5зден 5ткерип, 81мме усыллардан пайдаланып, 5зини4 кбшин, епшиллин, шыдамлылы2ын 81м 8ийлесин 81р т1реплеме Золланы7ы ш1рт.

Миллий халы3 ойындары мазмуны жа2ынан спорт тбрлерине усайды 81м шу2ылланы7шылардан барлы3 дене шыны3тыры7 сыпатларын талап етеди. Улы7ма ал2анда, бул ойын тбрлеринен ма3сетли пайдаланы7 ар3алы жасларды арна7лы ш5лкемлестирилген шыны2ы7лар 7азтында бйретип бары7 лазым.

2007 жылы Жиззах 71лаятында 5ткерилген {Миллий халы3 ойындары} фестивалы белгили р17иште 81р жылы 5ткизили7ге Зарар Забыл етилди.

Миллий халы3 балалар ойындарын Золлап-3у7атла7 усылларына жетерли ш1р-ш1раятларды жаратып, дене т1рбиясы ба2дарламасы менен саба3лары 81м жаслар арасында, спорт д5гереклерине, секцияларына киргизилип 3ойылса, ма3сетке му7апы3 болар еди.

ПАЙДАЛАНЫЛ "АН !ДЕБИЯТЛАР

1. То3саба Т., Жыл3ы – т5рт тбликти4 т5реси, **2002ж., №5-6** “№араЗалпаЗстан” журналы, **60-61** бетлер
2. Усманхожаев Т., Мелиев У., Миллий 8аракатли 7йинлар, - Т., «?Зитувчи», w000 й.
3. Усманхожаев Т., q00q ойын, Т-qооу й.
4. Федотов П.А., Миллий халы3 ат ойынлары, Алма-ата, **1961ж.**
5. Федотов П.А., Миллий халы3 ат ойынлары, Алматы, **2005**
6. Шылманов П., Миллий балалар ойынлары, Н5кис, qооуж.
7. Шылманов П., Миллий халы3 ойынлары байрам сейиллеринде, **21 март, 1997 ж.**
8. Шылманов П., Миллий халы3 81рекетли ойынларыны4 жасларды т1рбияла7да2ы 18мийети, {№араЗалпаЗстан му2аллими}, w00w жыл, № q,w
9. Шылманов П., {Талабалар со2лом турмуш тарзини шакллантиришда жисмоний тарбия ва спортнинг а8амияти} мавзусидаги Республика илимий-назарий анжумани маърузалари, (qu-qu. qw. w00t йил.), Жиззах-w00тй.
10. Шылманов П., *1рекетли ойынлар **1 - 4** класс озы7шылары ушын методикалы3 Золланба, «Билим» баспасы, **1997 ж.**
11. Шылманов П., Б.№алменов, Р.Шылманов, Ритмлик ая3 ойынларын бйрети7де миллий халы3 ойынларын пайдаланы7ды4 18мийети, **2007ж.**
12. Шылманов П., Халы3 д1станларында2ы миллий халы3 ойынларыны4 жасларды т1рбияла7да2ы 18мийети, Н5кис, **1996.**

МАЗМУНЫ

1. Кириси7 -----
2. №араЗалпаЗ халЗыны4 атлы миллий ойынларын 5ткери7
усыллары -----
3. Атлар 8аЗЗында а4ызлар -----
4. Жу7маЗла7 -----
5. Пайдаланыл2ан 1дебиятлар -----

П.Шылманов, Р.Шылманов

**№араЗалпаЗ миллий атлы ойынларыны4
тарийхы 81м За2ыйдалары**

МетодикалыЗ Золланба !жинияз атында2ы Н5кис м1млекетлик педагогикалыЗ институты илимий-методикалыЗ ке4есини4 1 ноябрь 2007 жыл2ы № 3 протоколы менен баспадан шы2ары72а усыныс етилген.

Тех. редактор У.Б. Балымова
Корректор А. Сарыбаева
Оператор Н. Нысанбаев

!жинияз атында2ы НМПИ киши баспаханасында басыл2ан. 2007ж.
Буйыртпа № 0130 НусЗасы – 100 дана. Форматы 60x84.
Ба8асы ш1ртнама бойынша.
742005, Н5кис Заласы, А. Досназаров к5шеси-104. Реестр № 11–0927